

Çevre Yönetiminin Sürdürülebilmesinde Siyasetçilerin Etik Lider Özellikleri Taşımalarının Önemi: Kyoto Protokolü Örneği¹

*Importance of Adoption of Ethical Leadership Traits by Politicians in Sustaining
Environmental Management: Kyoto Protocol Example*

Abdullah TURAN²

ÖNE ÇIKANLAR	<ul style="list-style-type: none">Siyasetçilerin etik liderlik özelliklerini taşıması çevre yönetiminin sürdürülmesi için gereklidir.Küresel çevre sorunları tüm siyasetçilerin etik liderlik özelliklerini taşıması ile çözülebilir.Tüm siyasi liderlerin çevre yönetiminde vazife alması için güçlü siyasi yaptırımların uygulandığı güçlü bir organizasyonun kurulması gerekmektedir.
HIGHLIGHTS	<ul style="list-style-type: none">It is necessary for politicians to have ethical leadership characteristics for the continuation of environmental management.Global environmental problems can be solved if all politicians have ethical leadership characteristics.In order for all political leaders to take part in environmental management, it is necessary to establish a strong organization with strong political sanctions.
ÖZ	Bugün canlıların varlığını sürdürmesi ve insanların teknolojik ihtiyacını karşılamayı devam ettirebilmesi için çevredeki yer altı ve üstü kaynakları kullanması gerekmektedir. Küresel iklim dönüşümlerinin yaşandığı ve teknolojinin -insana fayda sağlamak dışında- çevreyi yok etmek için de kullanıldığı günümüzde çevre yönetimini olması gerektiği bir şekilde -yani çevreyi geri dönüşümü olmayan bir sürece sokmadan- sürdürmek gerekmektedir. Bugün dünyada çevreyi korumak ve kurtarmak için bazı anlaşmalar (Kyoto Protokolü, Paris Anlaşması gibi) yapılmaktadır. Fakat bu anlaşmalara dahil olmayarak çevreye zarar vermeyi sürdüren ülkeler (siyasi liderler) bulunması hayatın geleceğini tehlikeye atmaktadır. Çünkü siyasetçinin etik kültürü benimsememesi bu konuda tehlikeli bir meseledir. Bu bağlamda ekonomik ve siyasi çıkarları çevrenin korunmasının önüne geçirmeyecek siyasetçilerin varlığı önemli hale gelmektedir. Bu çalışma çevre yönetiminin sürdürülmesinde siyasetçinin etik özellikler taşımasının önemini ortaya çıkararak bu konuda bir farkındalığın yaratılmasını sağlamayı amaçlanmaktadır. Bu bağlamda literatüre başvurularak konu ile ilgili kaynak taraması yapılmıştır. Elde edilen veriler ışığında etik liderin bu süreçte önemini ortaya çıkarmaya ve siyasetçide bu özellikler olmasının çevreye katkılarını göstermeye dönük değerlendirme yapılmıştır. Bu konuda Kyoto Protokolü örneği üzerinde durularak siyasetçinin etik lider olmasının ya da olmamasının yansımaları aktarılmıştır. Örneğin incelenmesiyle ulaşılan sonuçlara göre, etik lider davranışları çevre yönetimine katkı sağlarken bunun karşısında konuşularak bir hareket ortaya koymak çevreye verilen zararların devamına sebep olmaktadır. Çalışma kapsamında siyasetçilerin etik özellikler taşımasının çevreye olumsuz yansımaları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
ABSTRACT	Today, living things need to use underground and aboveground resources in order to survive and meet their technological needs of people. Today, global climate transformations are experienced and technology -other than benefiting people- is used to destroy the environment. Despite such an environment, environmental management must be maintained as it should be. Today, some agreements (such as the Kyoto Protocol, the Paris Agreement) are made in the world to protect and save the environment. However, countries (political leaders) that are not included in these agreements and continue to harm the environment endanger the future of living things. Because it is very dangerous for politicians to be far from ethical culture. In this context, politicians who prefer to protect the environment by excluding economic and political interests are necessary. This study aims to reveal the importance of the politician's adoption of "ethical characteristics" in the continuation of environmental management and to create an awareness on this issue. Based on this, a literature review was made by referring to the literature. In the light of the data obtained, an evaluation was made to reveal the importance of the ethical leader in this process and to show the contribution of the politician's having these characteristics to the environment. In this regard, the reflections of whether the politician is an ethical leader or not are conveyed by emphasizing the example of the Kyoto Protocol. As it is understood in the sample examined, ethical leader behaviors contribute to environmental management. Otherwise, the damage to the environment will continue to increase. The results of the study show that the lack of ethical characteristics of politicians has negative reflections on the environment.
KEYWORDS	<p><i>Environmental Management,</i></p> <p><i>Ethical Leadership</i></p> <p><i>Politician</i></p>
Atıf (Citation):	Turan, A. (2023). Çevre yönetiminin sürdürülebilmesinde siyasetçilerin etik lider özellikleri taşımasının önemi: Kyoto Protokolü örneği, <i>Urban 21 Journal</i> , 1(1), 30-54.

¹ Bu çalışma 21-23 Ekim 2016 tarihinde gerçekleştirilen 4.Uluslararası KOP Bölgesel Kalkınma Sempozyumu'nda sunulan ve bildiriler kitabında basılan "Çevre Yönetiminde Etik Liderlik" isimli çalışmanın kapsamı geliştirilmiş ve güncellenmiş halidir.

² Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, aturan40@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-2743-6798

Giriş

Çevresel şartların değişmesi, iklimlerin dönüşmesi, doğal dengenin bozulması gibi hadiseler küresel ısınmaya sebep olduğu gibi bunun, buzulların erimesinin çok ötesine geçen zararları olmaktadır. Canlılar için çevresel koşulların dönüşmesinin sağlığa olumsuz yansımaları olması, gelecek neslin varlığını sürdürebilmesini riske edilmekte ve onlara haksız bir şekilde mali külfetler yükleyebilmektedir. Büyük bir borcun gelecek nesle yüklenmesinin haksızlığı bir yana bugün dahi yaşanan hava ve su kirliliği gibi birçok önemli sorun çözüm beklemekte ve dünya her geçen gün yeni tür hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Tüm bu olumsuzlukların ardında insan vardır. Ancak ülkeler aldıkları siyasi kararlara bağlı olarak çıkardıkları yasalarla insanları yönlendirebilmektedir. Dolayısıyla siyasi çevreler (milletvekilleri, siyasi parti temsilcileri, siyasal iktidar vs.), doğru davranışı belirleyerek bu kötü gidişe dur diyebilecek güçtedir. Ancak bu düşüncenin ekonomik ve siyasi çıkarların önüne geçmesi her şeyden daha önemlidir. Doğaya direnen (dere yataklarına ve fay hatları üzerine ev yapılması gibi) ya da doğaya zarar veren (çevre kirliliği yaratılması, atom bombası atılması ya da denenmesi gibi) her şey insanı yok etmektedir. Oysaki alınan kararlarda önceliğin çevre olması çevrenin sürdürülebilmesi için elzemdir.

Literatüre bakıldığında çevre yönetimi (Tezcan, 2001; Güler, Tekbaş & Vaizoğlu, 2001), çevre sorunları (Bozkurt, 2008; Kızılboğa ve Batal, 2012) ve etik ile etik liderlik (Yılmaz, 2005; Uzun, 2011; Usta, 2011; Özdemir, 2003) konusunda çokça çalışma yapıldığı görülmektedir. Ancak literatürde çevre meselesine dair siyasetçilerin etik lider olmasının önemine dönük bir çalışma ile karşılaşmamıştır. Bu bağlamda çalışma çevre yönetiminin sürdürülebilir olmasında siyasetçilerin etik liderlik özellikler taşımasının önemine değinmeyi ve bu konuda bir farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir. Çevre yönetimi konusu, insan ırkı başta olmak üzere canlıların ve dünyanın geleceğini belirleyen bir husus olduğundan ve bu konuda bir önlem/koruma fikri sunmasından dolayı çalışma önemli hale gelmektedir. Çalışmada çevre sorunlarına veya bu konudaki hukuksal meselelere değinmekten ziyade etik kültür oluşmasında siyasetçilerin etik lider olması işlevine ve bunun önemine odaklanan bir yazım ortaya konulmuştur.

Çalışmanın gerçekleştirilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Elde edilen birincil ve ikincil kaynaklarla kavramsal çerçevenin (çevre, çevre yönetimi, çevre politikası, siyasetçi, etik lider vs.) yazımı gerçekleştirildikten sonra etik kültürün oluşturulması ve çevrenin korunması konusunda siyasetçinin etik liderlik sürecinin önemi konusu irdelenmiştir. Bu yapılırken Kyoto Protokolü örneği üzerinden etik kültürün oluşturulmasına aykırı ve uyumlu yönler değerlendirilerek çalışma zenginleştirilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Çevre yönetim sürecinde siyasi liderlerin etik liderlik özellikleri taşımasının öneminden bahsedilmesi için öncelikle çevre, çevre yönetimi, çevre politikası, siyasetçi, kültür, etik, etik kültür, etik liderlik, çevre etiği gibi kavramların kısaca açıklanması gerekmektedir.

Çevre her şeyden önce yeryüzündeki bütün canlıların üzerinde yaşamını sürdürdüğü ve kendileri için yaşama dair önemi olan bir olgu olarak ifade edilebilir (Şengün, 2015, s. 110). Çevre Kanunu (2872 sayılı) tarafından yapılan tanıma göre ise “çevre”, “tüm canlıların yaşamları süresince ilişkilerini sürdürmüş oldukları ve karşılıklı etkileşimde buldukları ekonomik, fiziksel, biyolojik, sosyal ve kültürel ortam”dır.

Çevre, canlı ve cansız varlıkların karşılıklı olarak etkileşimde buldukları bir bütünü içermektedir. Ayrıca çevre canlıların yaşamasını ve gelişmesini sağlayan biyolojik, kimyasal ve fiziksel faktörlerin tamamı olarak da ifade edilebilir. Tüm bunlara ilaveten çevre, üzerinde canlıların yaşamının sürdüğü “doğal çevre” ile insanlar tarafından onların eliyle yaratılmış “yapılı/yapay çevre”nin bütünleşmesini içermektedir (Şengün, 2015, s. 111). Doğal çevre insanların bir müdahalesi olmaksızın meydana gelmiştir. Yapay çevre ise insanoğlu tarafından oluşturulmuştur. Dolayısıyla çevre sorunları insanoğlunun müdahil olması ile “doğal çevrenin sahip olduğu olanakları yapay çevreye aktarması” sonucunda oluşmaktadır (Baykal, 2010, s. 477).

Çevre sorunlarının, insanın doğaya müdahale etmesi ile doğadan faydalandığı süreçte ortaya çıkan bir yıkım/tahribat ve olumsuzluk olduğu açıktır (Kızıboğa & Batal, 2012, s. 192; Özmen, 2009, s. 42). İnsan müdahalesiyle birçok şekilde tetiklenebilmektedir (Bozkurt, 2008). Özellikle doğal kaynakların “sonsuz ve ücretsiz” olduğu biçiminde algılanması çevre sorunlarının en başlıca nedenidir (Tezcan, 2001). Kaynaklar bugünkü ihtiyaçlara yetse de bu şekilde hor kullanılması sonucunda gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama olanakları ellerinden alınmakta ve bu konuda sürdürülebilirliğin sağlanamaması büyük sorun oluşturmaktadır (Baykal ve Baykal, 2008, s. 5). Bu sahipsiz alanın kontrolsüzce kullanımı sonucunda çevre, fiziksel, biyolojik ve sosyal anlamda insan sağlığına olumsuz yansımaktadır. Bu durum fizyolojik ya da ruhsal birçok hastalığın doğmasına yol açmakla birlikte, birçok hastalığın da seyrini etkilemekte ve görülüş özelliklerini değiştirmektedir (Güler vd., 2001, s. 9).

Dünyanın karşı karşıya kaldığı birçok çevre sorunu bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, “nükleer atıklar ve kazalar, UV radyasyonunun artışı, asidifikasyon, iklim değişikliği, havada bulunan dayanıklı toksik maddeler, yüzeysel sularda ötrifikasyon, kentsel atıklar, toprak erozyonu, (Baykal ve Baykal, 2008, ss. 5-6), göçlerin sonucunda ortaya çıkan düzensiz şehirleşme, kâğıt, enerji, kömür ile buna benzer araçların dengesiz kullanımının yansımaları, aşırı otlatmanın biyolojik çeşitliliğe olan etkileri, orman ve bitki örtüsü tahribatı, yangınlar, erozyonlar, gübreleme ve zirai ilaçlama, su alanlarının aşırı ve yanlış kullanımı, katı atıkların ve çöplerin dönüştürülememesi, atmosfere bırakılan kirli hava, madenlerin plansız bir şekilde kullanımı, kaçak avlanmanın yaygınlaşması, gürültü kirliliğinin artması (Bozkurt, 2008), bitki ve hayvan neslinin tükenmesi, tarımsal alanlarla doğal sit alanlarının şehir yapılaşmalarına heba edilmesi, kıyı alanlarının şekil olarak bozulması, sanayilerde kullanılan kimyasalların yayılması (Şengün, 2015, s. 13), nüfus artışının fazla olması, aşırı tüketim ve doğal afetler” şeklinde sayılabilir (Zeytin ve Kırlioğlu, 2014, s. 239). Bu kirlenmede özellikle sanayi devrimini tamamlamış ülkeler büyük paya sahiptir (Baykal & Baykal, 2008, s. 4).

Bugün çevre sorunlarının bölgesel bir sorun olmayı çoktan aştığı ve toplumların tamamını etkileyen küresel bir sorun niteliğine büründüğü gerçeği anlaşılmıştır (Aydın & Çamur, 2017, s. 24). Çevre ile ilgili yaşanan sorunlar birçok kişi ve bilim adamının dikkatini uluslararası çevre antlaşmalarına vermesine neden olmuştur. Bu antlaşmalardan bazıları ozon tabakasının korunmasını içerirken bazıları okyanusların korunmasını, hava kirliliğini ve iklim değişikliğini içermiştir (Sonnenfeld and Mol, 2002, s. 1323). Böylece çevre sorunlarının ülke sınırlarını aşan uluslararası boyutları olması nedeniyle, sorunlara çözümler bulunması ve çözüm yöntemlerinin hayata geçirilmesi uluslararası sıkı bir işbirliği yapılmasına bağlıdır (Keleş, 2023, s. 25). Dolayısıyla çevre sorunlarının gelecek nesillere aktarılan bir borç olmasının önüne geçilebilmesi için “ulusal” olduğu gibi uluslararası düzeyde de örgütlenilmesi gerektiği bilinmektedir. Bu süreçte çevresel bozulmaların önüne geçilebilmesi için bir kamu gücüne gereksinim duyulmaktadır. Kamu yönetim sistemleri bu sorumluluğu ancak etkili bir çevre yönetimi ile yerine getirebilecektir. Bu konuda doğru örgütlenmenin sağlanması ve bunu desteklemek adına yasal düzenlemelerin yapılması bir ihtiyaç haline gelmiştir. Ayrıca bu süreçte lazım olacak olan mali kaynağın ayrılması, tüm faaliyetlere katılımın sağlanması, denetim sistemlerinin iyi düzeye getirilmesi, çevre koruma politikalarının oluşturulması, bu sürece dair örgütlenmenin inşa edilmesi, merkezi ve yerel örgütler arasında işbölümünün sağlanması önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde kamu yetkilerinin “merkezde bakanlıklar ve yerelde il özel idareleri, belediyeler ve büyükşehir belediyelerine” yayıldığı görülmektedir (Şengün, 2015, s. 110). Çevrenin bahsi geçen kendini yenileyememe ve devamlılığını sağlayamama riskine karşı (Kızılboğa & Batal, 2012, s. 193) bu kamu kurumlarının çevre yönetimini etkin kılması elzemdir (Zeytin & Kırlioğlu, 2014, s. 240).

Çevre, çeşitli miktarlarda ve ölçeklerde kaynaklardan meydana gelmektedir. Bu kaynakların iyi planlanmaması ve iyi yönetilmemesi durumda, insanların ve diğer canlıların geleceği tehlikeye girmektedir. Çevre yönetimi çevrenin korunmasını, geliştirilmesini ve iyileştirilmesini sağlamak ve takip etmek için gereken entegre ve sistemik yaklaşımı ifade etmektedir. Çevre yönetimi; “doğal ve yapılı fiziki çevrede sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanması ve çevrenin kalitesinin yükseltilmesi amacıyla çevre kirliliği ile kaynak tahribatının önlenmesine, yapılı çevrenin insanın psiko-sosyal ihtiyaçlarıyla uyum içinde planlanmasına ve bu çerçevede, kurumsallaşma, mevzuat, halkın katılımının sağlanması ve finansman gibi yönetim araçlarının geliştirilmesine yönelik temel ilkeleri, politikaları, stratejileri ve programları” belirlemeye yönelik planlama yaklaşımıdır (Baykal & Baykal, 2008, s. 12).

Çevre yönetimi, kamu ile birlikte özel sektör tarafından da sürdürülmesi gereken bir süreç olsa da özel sektöre bu konuda yön veren kamu yönetimi sisteminin ortaya koyduğu düzenlemelerdir. Bu anlamda çevre yönetimi, “yasalarla belirlenen prosedürler ve kamusal politikaların bütünü”dür. Çevre yönetimi tüm canlıların varlığını devam ettirmesine fırsat sunan ekosistemin bozulmasını engelleyen işlerin tamamıdır (Zeytin & Kırlioğlu, 2014, s. 240). Canlı varlıkların sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için ihtiyaç duydukları doğal kaynaklara ulaşması ve bunların kullanımında yaşanacak sorunların tespit edilerek çözülmesini içeren sürece çevre yönetimi denilmektedir (Baykal, 2010, s. 479).

Çevre yönetimi geniş anlamda düşünüldüğünde, dünya ile birlikte uzayın yönetimini de içermektedir. Bu nedenle çevreyi ve çevresel kaynakları akılcı kullanabilmek için ve sürdürülebilirliği sağlayabilmek için, bu kaynakları, uluslararası, bölgesel, ulusal ve yerel düzeyde daha iyi yönetmek gerekmektedir. Çevrenin ve çevresel kaynakların, sürdürülebilir şekilde yönetilebilmesi için; bir takım yasal ve yönetsel düzenlemelere ve bu düzenlemeleri uygulayacak kurumlar ile sistemlere ihtiyaç bulunmaktadır. Kirliliğin sınır tanımaması ve yöreler ya da ülkedeki çevresel bozulmaların birbirini etkileyebilmesi, çevreyle ilgili alınan kararların uluslararası düzeye geçmesine ve bu bağlamda düzenlemeler ile kurumsallaşmanın da bu şekilde işlemesine neden olmaktadır. Bu süreçte yöntemler de değişmektedir. Bu bağlamda şu görüşler, ilkeler ve eylem planları uygulamaya konulmuştur (Baykal & Baykal, 2008, ss. 12-13): “Çevreye bir kaynak kullanımı ve kaynak yönetimi olarak bakılmalıdır, ekonomik ve sosyal gelişme çevreden ayrı düşünülemez, aynı yerkürede yaşayanlar ortak bir kaderi paylaşır, geçmişte uygulanan yanlış kalkınma ve gelişme politikaları, yerkürenin çevresel kaynaklarını ciddi bir biçimde tehlikeye sokmuştur, bugünkü neslin kendi ihtiyaçları karşılanırken, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama haklarının tehlikeye sokulmaksızın ve çevreyle uyumlu ‘sürdürülebilir’ bir gelişme ve kalkınma politikasının sürdürülmesi gerekmektedir”.

Tüm bu kapsamlı çalışmaların (görüş, ilke ve planların) bir kamu gücüne ihtiyaç duyduğu açıktır. Bu sebeple çevreyi koruma hususu kamu yönetim sistemlerinin mühim bir sorumluluk alanını oluşturmaktır (Şengün, 2015, s. 1). Kamu yönetim sistemi bu süreçte sivil toplum kuruluşları (STK) ve ulus üstü organizasyonları desteklese de bu konuda desteğin boyutu siyasi iradelerin inancına bağlıdır (Karataş, 2014, s. 136). Ülkedeki bir çevre olayı diğer ülkeyi de etkilediğinden çevre meselesinin uluslararası bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple ulus üstü organizasyonları gerçekleştirmek için ulus üstü organizasyonların devreye sokulması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Kızılboğa & Batal, 2012, s. 193). Çünkü insanoğlu kendi kendisini yöneten çevrenin yaşam sürecine müdahale ederek bozabildiği gibi onu yeniden biçimlendirebilmektedir. Bu süreçte kamu gücünün çevreye yönelik insan davranışını şekillendirmesi önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla bu güç, “çevre ile insan arasındaki ilişkiyi” yönetmeyi başarmalıdır (Şengül, 2001, s. 139).

Çevreyle ilgili bahsi geçen bu yönetim ancak politikalarla gerçekleşebilmektedir. Politika kavramı, belirli bir problemin çözümü için geleceğe dair alınması gereken önlemlerin ve benimsenen ilkelerin bütünüdür ifade etmektedir. Politika, “devletin işlerine katılma ve devletin etkinliklerinin amaç, biçim ve içeriğinin belirlenmesi işi” olarak da değerlendirilmektedir. Çevre politikaları ise bir ülkenin çevre hususundaki ve çevre sorunları alanındaki çözüme dair arayışlarına yönelik tercihlerinin belirlenmesidir. Bu anlamda çevre politikası, en genel anlamı ile toplumun sağlıklı bir çevrede yaşamasını ve doğal varlıkların korunmasını hedeflemektedir (Torunoğlu, 2018b, s. 113). Bu politikalar çevreyi bütünsel olarak güvenceye almak, çevrenin değerlerini korumak, insanların üretme ve tüketme faaliyetleri esnasında ortaya çıkan zararlı durumları ortadan kaldırmak için hedeflerin belirlenmesini ve bu hedeflere ulaşılabilmesi için alınması gereken tedbirlerin ve ilkelerin

belirlenerek bunların maliyetlerinin hesaplanmasını içermektedir (Aydın & Çamur, 2017, s. 24; Bilgili, 2018).

Çevre politikalarının ana amacı, “insanoğluna sağlıklı bir yaşama alanının tedarik edilmesi ve insanlık onuruna/şanına yakışır bir çevrede yaşama garantisinin verilmesi, toplumların sahip olduğu çevre değerlerinin korunması ve geliştirilmesi, bu alanda ortaya çıkabilecek tüm olumsuzlukların ortadan kaldırılması” şeklinde özetlenebilir. “Toplumun çevreye vermiş olduğu değerın yükseltilmesi, çevrenin koruma sürecine dahil edilerek iyileştirilmesi, toplumun tüm kesimlerindeki insanların çevre politikaların oluşturulması ve uygulamasına bilinçli olarak katılımlarının sağlanması” bu süreçte önemlidir. Çevre politikaları insanın çevreye nasıl bakması gerektiğini gösteren, çevrenin yönetimini hedefleyen bir uygulama aracı olarak görülmektedir (Aydın & Çamur, 2017, s. 25).

Çevre politikalarının yapı itibarıyla “şehircilik, sanayi, maliye, hukuk politikalarıyla yakından ilgili olduğu düşünöldüğünde ve bu konularda düzenlemeler yapılırken çevre politikalarının dikkate alınması gerektiği dikkate alındığında, siyasi kademelerin bu konudaki işlevi anlaşılmaktadır. Çevre politikaları ile kentleşme ve ekonomik kalkınma politikalarının ve ayrıca, toplumsal ve yönetsel politikaların tutarlı ve uyumlu olması ve ayrıca bunlar arasında eşgüdümün sağlanması gerekmektedir. Ülkelerin bu tür politikalarını (maliye, hukuk, sanayi vs.) yürütürken çevreye verdikleri zararlarla birbirlerini etkilemeleri çevre sorunlarına küresel bütünlük içinde bakılmasını zorunlu kılmaktadır. “Denizlerdeki ve okyanuslardaki kirlenmeler, ozon tabakasında yaşanan incelmeye, asit yağmurlarının devam etmesi, biyolojik çeşitliliğin yok olması tehlikesi yaşanması, tropik ormanların yok oluşu gibi” çevresel sorunların bütün dünyayı ilgilendirmesiyle tüm dünyanın katkısı ve gayreti ile çözölmeye zorunludur. Bu anlamda uluslararası düzenlemeler çerçevesinde hareket edip, sistematik olarak davranmak dünyanın geleceği için önemli hale gelmektedir (Aydın & Çamur, 2017, ss. 25-26).

Küresel çevre politikası olarak ifade edilen ve ulusal sınırları aşan politikalar ise, dünya ölkelerinin çevre konusundaki tercih ve hedeflerinin belirlenmesini ifade etmektedir (Kaypak, 2013, s. 23). Biraz daha kapsamlı bir ifadeyle küresel çevre politikaları, “çevreyi uluslararası alanda korumaya almak, çevresel değerlerin varlığını sürdürmek, üretim ve tüketim faaliyetlerinin ortaya çıkardığı zararları giderecek hedefler ortaya koymak ve bu konuda ortaya çıkacak maliyetleri uygun şekilde paylaşmayı belirlemek” gibi hususları içeren bir kavramdır (Aydın & Çamur, 2017, ss. 25-26). Küresel çevre politikalarının ortaya konulabilmesi için ise siyasi iradelerin anlaşmaya varması zorunluluğu vardır.

Siyaset bir kişinin ya da grubun iktidarı eline almak ve onu kullanmak için bir çaba ortaya koymasıdır. Kişi ya da grup siyasal iktidarı elde edip onu kullanarak kendi görüş ve çıkarlarını sürdürmeyi istemektedir (Turan, 2011, ss. 12-13). Dolayısıyla siyaset bir ölkede birbirine karşıt olup rekabet eden çeşitli politikaların bütünüdür (Üste, 2011, s.7). Bu bağlamda siyaset, aldatma ve manipölasyon gibi olumsuz özellikler taşımaktadır (Heywood, 2007, ss. 2-3).

Siyaset konusuna daha olumlu bakan düşünürler ise siyasetin amacının toplumun bütünlüğünü sağlamak, özel çıkarlar karşısında halkın genel yararını temin etmek ve insanların

ortak iyiliğini gerçekleştirmek olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla siyaset, herkesin yararına olan bir toplum düzeni yaratılması çabasını ve bu konuda eylemler ortaya konulmasını içermektedir (Turan, 2011, ss. 12-13). Heywood (2007, s. 2) geniş anlamıyla siyaseti “insanların yaşamlarını düzenleyen genel kuralları/kaideleri yapmak, bunları korumak ve değiştirmek için gerçekleştirilen faaliyetler” olarak ifade etmektedir. Bununla beraber “iktidarı ve otoriteyi kullanma, kolektif karar alma, kıt kaynakları tahsis etme, genel sosyal kuralları belirleme, koruma ve değiştirme” şeklinde önemli ve faydalı işlevleri de üstlenmektedir (Heywood, 2007, s. 3).

Hem bir hükmetme sanatı ve hükümet etme yolu hem de kamu işlerine ilişkin bir süreç olan siyaset (Üste, 2011, s. 7) “devlet aygıtı etrafında dönen bir sosyal örgütlenme sisteminde” gerçekleşmektedir. Bu anlamda siyaset “bakanlar kurulu, yasama meclisi, hükümet daireleri ve bunun gibi alanlarda yürütülmektedir. Bu alanda siyaset, “siyasetçiler, kamu görevlileri ve lobiciler gibi belli insan grupları” tarafından gerçekleştirilmektedir (Turan, 2011, s. 18). Siyasetçiler kategorisinde olup siyasetin en önemli aktörü olan siyasal iktidar ise insanlara emir veren, insanları yöneten, insan davranışlarını kontrol eden biri olsa da “iktidardaki devamlılığı meşruluğuna bağlı olduğundan” verdiği emirlerde halkın rızasını alabilen ve onların itaatini mümkün kılan kişi özelliği göstermesi önemli hale gelmektedir (Turan, 2011, ss. 47-48; Kapani, 1996, ss. 77-107). Siyasetçinin nasıl siyaset yürüttüğü çevresel koşulları belirlemektedir. Siyasal iktidarın belirleyiciliği/karar vericiliği dikkate alındığında davranışlarını olumlu ya da olumsuz yapan şeyin etiğe ya da ahlaka yaklaşımı olduğu anlaşılabilmektedir.

Etik kavramı halk dilinde “ahlak” kelimesi ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmakla birlikte TDK sözlüğünde “ahlaki, ahlak bilimi, çeşitli meslek kolları arasında tarafların uymaları veya kaçınmaları gereken davranışlar bütünü” şeklinde kullanılmıştır. TDK sözlüğünde “ahlak” ise “bir toplum içinde yaşayan kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları” şeklinde tanımlanmıştır. Burada ahlak ile etiğin birbirinin yerine kullanılabildiği görülmektedir. Ancak her ikisi arasında anlam farkı bulunmaktadır. Etik, “bir bilim olmasının yanında, ahlâk ve ahlaki davranış doktrini” olarak öne çıkmaktadır. Etik, “insanoğlunun kurmuş olduğu ilişkilerin temelini oluşturan değerlerin, normların, kuralların, iyi ve kötünün ya da doğru ve yanlışın ahlaki açıdan araştırılmasını içeren bir felsefe disiplini”dir. Ahlâk ise genel olarak bir kişinin vicdanının sesine kulak vererek doğru ve yanlışını belirlenmesini içermektedir (Zeren vd., 2014, s. 453).

Etiğin ormanın bütününden, ahlakın ise sadece bir ağaç türüne yoğunlaştığı söylenebilir. Etiğe ahlak felsefesi olarak bakılırken ahlak etiğin bir araştırma konusu olarak görülmektedir (Yaman, 2010, s. 10; Aydın, 2008, s. 1). Etik, insanlara “işlerin nasıl yapılması gerektiği” konusunda ve bunu belirleme konusunda yardımcı olarak yol gösteren değerleri, ilkeleri ve standartları ifade etmektedir (Kamu Görevlileri Etik Kurulu, 2009, s. 19). Etik bir bilim olmasının yanında bir fiilin ahlaki olarak tanımlanabilmesi için uyması gerekli olan kuralları tamamen biçimsel olarak ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2005, s. 41).

Bu süreçte sorunlu olan çevre-insan ilişkilerini düzeltmede çevre felsefesi bağlamında “çevre etiği” kavramı önemli hale gelmektedir. Bu kavram doğaya saygıyı ve gelecek kuşaklara yönelik

sorumluluk duygusunu geliştirmeyi içeren yeni bir çözüm yoludur (Torunoğlu, 2018b, s. 122). Çünkü çevre etiği, doğayla insanın ilişkisinin nasıl sürmesi gerektiğini sorgulayarak, doğru davranış şeklinin ne olduğunu anlamaya çalışan, birey ile kent çevresi arasındaki ilişkileri, bugün ve gelecek nesillerin haklarını önemseyerek vicdan, sorumluluk ve denge kaideleri içinde bunları düzenleyen özellikleri ile ön plana çıkmaktadır Çevre etiği, ahlâki kuralların insanoğlunun canlı ya da cansız diğer çevresel unsurlara karşı nasıl davranması gerektiğini öngörerek, insanoğlunun kimlere veya nelere karşı sorumluluk duyması gerektiğini ve bu sorumluluk alanının neleri kapsadığını açıklayan bir kuram olarak tanımlanmaktadır (Akalin, 2022, ss. 20-21).

Bahsi geçen konuya önem verilerek siyasi kademelerce incelenmesi gerektiği “bugün dünyada yaşanan çevre sorunları ve iklim değişikliği dikkate alındığında” anlaşılabilir. Dolayısıyla etik kültürün siyasete yön veren siyasi iktidar tarafından benimsenmesi ve halka benimsetilmesinin değeri hesap edilmelidir. Bu süreçte siyasetçiler tarafından çevreyle ilgili ortaya konulan kısıtlayıcı kuralların halk nezdinde benimsenmesi ve meşruluğun sürdürülmesi için etik zeminde kültürel ve psikolojik çalışmaların yapılması ile birlikte ilgili konularda yapılan düzenlemelerde adaletin sağlanması önemli hale gelmektedir .

Kültür denen olgu esasında öğrenilmiş bir tecrübedir ve aktarılmaktadır. Aktarılan bu topluma dair miras ya da toplum dair hayat tarzı tecrübe edilmiş davranışları içermesi ile denenmiştir (Özkeskin, 2013, s. 28). Kültür insan davranışlarını yönlendiren ve şekillendiren ahlak kodları barındırmaktadır (Ateş & Oral, 2013, s. 59). Kültür, insanların düşüncelerini şekillendiren, iletişim şekillerini belirleyen, görevlerine nasıl bakmaları gerektiği hakkında bilgi veren, bilgiyi nasıl toplamaları gerektiğini gösteren, başkalarına nasıl cevap vermeleri gerektiğini ve duygularını nasıl yansıtmaları gerektiği konusunu öğreten bir olgudur. Ahlaki davranışın da her daim kültürün etkisi altında olduğu (Usta, 2011, s. 47; Yeşil, 2013, s. 63) ve dolayısıyla bir toplumun kültürünün etik karar alma sürecini etkilediği bilinmektedir (Sayılı & Kızıldağ, 2007, ss. 240-241).

Her toplum, “tarihi birikimleri, inanç sistemleri ve gelenekleri temelinde” farklılaşan etik değerlerle ve davranışlarla donatılmıştır. Örgütler ise iç ve dış çevrelerinin sahip bulunduğu etik değerlerinin etkisiyle ve baskısıyla kültürlerini şekillendirmektedir (Erdem & Dikici, 2009, s. 207). Etik kültürün; bir kurumda çalışan kişilerin davranışlarını yönlendiren “etik normların, inançların, tutumların, kalıpların ve davranışların oluşturduğu bir bütün olması ile (Aydın, 2012, s. 42) “çevre yönetimi için oluşturulmuş olan etik kültürün” öncelikle toplumu ve sonrasında toplum içerisinde bulunan örgüt ve kurumları etkileyeceği söylenebilir. Kültür denen olgunun görülmek, öğretilmek ve uygulatılmak suretiyle yansıtılmakta ve yerleştirilmekte olduğu bilindiğinden kendileri örnek alınan ve takip edilen liderlerin/siyasi liderlerin kültürü aşılama öncü görev yüklenmekte olduğu anlaşılabilir. Bu mantık ile duruma bakıldığında ise tüm yöneticilerin/liderlerin etik değerlere bağlı ahlaki liderliği sergilemeleri önemli hale gelmektedir (Yılmaz, 2005, s. 43).

Liderlik, bir amacı gerçekleştirmek için başkalarını yönlendirme ve onlara rehberlik ederek yol gösterme işlevini içermektedir. Ancak liderlik aynı zamanda kararların etik yönde alınmasında

da etkiye sahip bulundurmaktadır (Özdemir, 2003, s. 157). Liderler sahip oldukları özellikler ve kabiliyetlerle örgütlerdeki etik davranışları destekleme ve etiğe aykırı davranışları engelleyebilme özelliklerine sahiptirler (Uğurluoğlu & Çelik, 2009, s. 142). Liderlik konusunda birçok tipte karşılaşmak mümkündür. Karizmatik lider, dönüşümcü lider, demokratik lider, otantik lider, hizmetkar lider ve etik lider bunlardan bazılarıdır (Kesimli, 2013; Bakan & Büyükebeşe, 2010). Her bir lider türünün/tipinin öne çıkan yönleri farklılaşmaktadır. Bu çerçevede etik liderlik çevre bilinci kazandırılması ve sürdürülmesinde belirgin özellikleri ile bu çalışma açısından önemli hale gelmektedir. Çünkü bazen çevrenin geleceği için ekonomik ya da başka çıkarlardan vazgeçmek çok zor bir tercih olabilir. Böyle bir durumda ahlaki pozisyonun bağlayıcılığı ülkenin geleceğini belirleyecektir. Etik liderlik böyle bir ortamda gerekli görülen tipolojidir.

Bu çerçevede etik lider, etik değerler ve ilkeler temelinde ilişkiler sürdürmeyi görev olarak benimseyen kimselerdir. Etik liderlerin, dürüstlükleri, güvenilirlikleri ve adaletleriyle öne çıkan kimseler olması çevre yönetim süreci açısından önemlidir. Bu tür liderler toplumu en iyiye ulaştırma konusunda gayretli ve endişelidirler (Özkeskin, 2013, s. 37). Bu tür liderler ahlaki kurallara dayanan etik davranışları benimsemektedirler. Bu tür liderler personelin haklarına saygı duyup onlara dürüst davrandıkları gibi böyle bir liderle hareket eden personelin liderine güvenerek liderinin belirlediği kurallara uyararak hareket etmesi ve örgüt değişimini bu çerçevede benimsemesi söz konusudur (Arslantaş & Dursun, 2008, ss. 113-114).

Etik liderlik tarzı ile etik kültürün sosyal yaşama entegre edilmesi neticesinde ideal bir toplum düzeninin oluşturulması mümkün olacaktır. Çevresel yıpranmanın bu denli ayyuka çıktığı bir evrede (Ademoğlu, 2019) lider kişilerin etik değerler ile inanç sistemlerine sahip olarak, kurumsal ve toplumsal işleyişi bu kaidelere göre belirlemesi ve sosyal faaliyetlerini bu çerçevede yürütmesi önemli hale gelmektedir (Yaman, 2010, ss. 10-11): Liderlerin her daim örgüt kültürünü dönüştürerek örgüt kültürünü şekillendirme güçleri bulunmaktadır. Kültürde artı değer yaratma kudretine sahip oldukları bilinmektedir (Vural & Coşkun, 2007, s. 93). Siyasi liderin çevre yönetiminde etik kodları işletecek bir lider olması sonucunda “çevre üzerinde olumlu/olumsuz tesirleri büyük olan liderlerin/yöneticilerin” kurum içi etik liderlik uygulamalarını çevre yönetimi sürecine dahil etme zorunluluğu hissetmeleri mümkün hale gelecektir (Tunçer, 2011, s. 75). Böylece etik kültür, yöneticiler/liderler tarafından başlatılırken bu kültürün “gelişimi ve kurumsallaşması” çalışanların liderlere (ya da siyasal liderlere) olan inancına bağlı bulunmaktadır. Bu bağlamda etik liderin etik zekâyâ sahip olması ve bu liderlerin mantık, duygu ve ahlak dengesi, çevresel süreçleri destekleyici niteliktedir (Uzun, 2011, ss. 40-41).

Etik liderin öncelikle, yanlış olan bir fiilin/eylemin gerçekleşmesini engellemek vazifesini üstlenmesi sayesinde çevre yönetiminde önleyici bir pozisyonda olması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, etik lider “yasal ve ahlaki uygunsuzluklara” karşı önemli bir kişilik olarak karşımızda durmaktadır. “At sahibine göre kışner” atasözü dikkate alındığında ve etik liderlikle ilgili literatürdeki çalışmalar incelendiğinde etik liderlik davranışlarının, zamanla çalışanların da etik davranmasını sağladığı bilinmektedir (Arslantaş & Dursun, 2008, s. 113-114; Yanık, 2018, s.

1242; Tuna & Yeşiltaş, 2013). Çünkü etik liderler, etik bir çevre oluşturma konusunda, etik standartlar belirleyerek etik davranışları ödüllendirme hususunda ve etik standartlara uygun davranmayanları cezalandırma konusunda ve böylece etik ilkeleri kurumun bir parçası haline getirme aşamasında büyük bir değer taşımaktadır (Yıldırım, 2010, s. 45).

Dolayısıyla çevre ahlakının bu süreçte yönetici ya da liderlerde başlaması ve kültürel bazda benimsenerek yayılması çevre yönetiminin sürdürülebilmesi açısından çok önemlidir. Özellikle bu kültürün ülke düzeyinde yayılmasında ve ulus üstü kuruluşlarca benimsenerek uygun davranışlar benimsemeyen ülkelere yaptırım uygulanması konusunda siyasi liderin siyasi araçları kullanabilmesi ve yürütebilmesi önemli hale gelmektedir. Çünkü çevreyle ilgili ortaya çıkan büyük sorunlar dikkate alındığında” sadece bazı bireylerin ya da bazı örgüt liderlerinin yahut sadece bir ülke liderinin etik davranması “yeterli olmayacaktır. Bu süreçte siyasi yaptırım gücü olan ve etik çevre yönetim bilincini ileri taşıyan bir siyasi liderin bulunması ve diğer siyasi liderleri etrafında toplaması küresel ölçekteki çevre sorunlarının çözülmesinde ve hatta ortaya çıkma ihtimali olan sorunların engellenebilmesinde önemli bir ihtiyaç haline gelmektedir. Bu çerçevede çalışmanın sonraki kısmında etik kültürün oluşturulması ile çevrenin korunmasında siyasetçinin etik lider olmasının önemi değerlendirilecek ve Kyoto Protokolü örneği incelenecektir.

2. Siyasetçilerin Etik Liderlik Özellikleri Göstermesinin Önemi: Kyoto Protokolü Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme

Canlılar için büyük önemi olan çevrenin, “bilinçsiz kullanımı” sebebiyle ortaya çıkan çevresel sorunların toplum hayatını negatif etkilemesi, sorunları çözebilecek yetideki yeni çevre yönetimi politikalarının tüm devletler tarafından inşa edilmesini zorunlu kılmıştır (Kızılboğa & Batal, 2012, s. 210; Baykal, 2010, s. 477). Çevresel sorunların çözümü konusundaki görev sadece devleti değil her kesimi ilgilendirmekte ve herkesin sorumluluğundadır. Çünkü taraflardan birinin gayreti ile çözülebilecek kadar kolay bir sorun değildir. Dolayısıyla çevre sorunlarının çözümü konusunda “sivil toplum örgütlerinin, tüm devletlerin ve ilgili uluslararası kuruluşların” birlikte hareket etmeleri gerekmektedir. Burada esas vazifeli olması gerekenler ise sorunun asıl kaynağında bulunan ve soruna sebep olanlardır. 1992 yılında yapılan Rio Konferansı'nın sonucunda “Yerel Gündem 21 Eylem Planları”nın hayata geçirilmesine karar verilmesiyle bir bölgede gerçekleştirilecek olan etkin çevre yönetiminin o bölgede yaşayan insanların etkin bir şekilde katılımı ile mümkün hale geleceği vurgusu yapılmıştır (Zeytin & Kırlioğlu, 2014, s. 239). Tamda bu noktada yurttaş bu meselede motive edecek bir kudretin olması ve bu kudretin/motivasyonun yurttaşları ikna etmesi önemli hale gelmektedir. Ancak insan etkileri çevrenin öz yönetimine uygun şekilde kontrol altında tutulup yönetildiğinde çevrenin dengesinin korunabilmesi mümkün hale gelecektir. Bu husus ise çevre yönetimiyle gerçekleşecektir. Çevre yönetiminin, insanın yaşama biçimi ile doğanın işleyişi arasındaki ilişkinlerin bütünü kapsadığı düşünüldüğünde etkili bir yönetim sistemi uygulanması ile koruyan, onaran ve geliştirmeci değerler, temel fonksiyonlar olarak belirlendiğinde bunun gerçekleşeceği anlaşılabilmektedir (Baykal, 2010, ss. 477-479).

Siyasi iradenin bu süreçte ortaya koyacağı katkı ile “çevreyle ilgili araştırmalar yürütmek, çevre yönetiminin temel hedeflerini belirlemek, çevre politikalarını doğru belirlemek, çevre ile ilgili yetkileri ve sorumlulukları belirleyerek bunu uygulama alanına dahil etmek ve bu sorumluluk zemininde yerel, bölgesel, ulusal ve sektör bazında çevre örgütleri kurmak, çevre planlaması gayretlerini işler hale getirmek, kalite hedeflerini belirleyip çevre kalitesini geliştirmek, çevresel etki değerlendirilme sistemini kurumsal hale getirmek” çevresel yönetimin temel kaideleri arasında yer almaktadır (Baykal, 2010, s. 480).

Etkili bir çevre yönetiminin gerçekleştirilmesi için her şeyden önce çevreyi geliştirecek önlemlerin alınabileceği bir yasal sistemin oluşturulması gerekmektedir. Yasal alt yapı inşa edildikten sonra bunu uygulamak için güçlü bir örgütlenmenin kurulmasına ve yetkin bir işgücü kaynağının kullanılmasına ihtiyaç bulunmaktadır (Şengün, 2015, s. 13). Bu süreçte kanunlara ve içeriğine karar verecek olanlar siyasi iradeyi temsil edenlerdir. Bu sürecin yönetilmesi esnasında etkili bir liderlik süreci gerçekleştirilmelidir. Burada yapılması aslanan çevre etiğinin etik liderliğin işlevsel hale getirilerek çevre yönetimine dahil edilmesidir. Çünkü çevrenin korunabilmesi için çevre ahlakını üstlenebildiğimiz bir kültür değişimine ihtiyaç bulunmaktadır. Çevre etiği bu süreçte insanoğlunun doğayla ilişkisinin nasıl sürdürülmesi gerektiğini ve bu konuda doğru tutumun ne olduğunu tespit etmeye çalışmaktadır. Çevre etiği ayrıca mevcut ekolojik sorunların çözülmesi için uğraşmakta, doğaya yönelik bakışı pozitif eğilimde olacak şekilde değiştirmeyi hedeflemekte ve insanların çıkarlarına hareket edilmesinden vazgeçilmesini istemektedir (Karaca, 2007, s. 4).

Çevre etiği insan denen canlının doğal dünya karşısında aldığı pozisyonun ahlak kuralları çerçevesinde yönetildiğini ve yönetilmesinin gerektiğini varsaymaktadır (Karataş, 2014, s. 134). Bu sebeple insanoğluna sorumluluklarını hatırlatmak suretiyle “doğanın insanın kölesi olduğuna dair düşünce”yi ortadan kaldırarak doğaya kendinin yenileyebileceği bir dokunulmazlık alanı inşa etmeye çalışmaktadır. Buna ilave olarak bu süreçte neyin iyi ve neyinse kötü olduğunu açığa çıkararak, kötü olan fiili yapmaktan imtina etmeyi önermektedir (Dower, 2008, s. 158). Bu çerçevede çevre etiği, doğru olan eylemlerin ve yaşam biçimlerinin seçilmesini ve birey, toplum ve doğa ilişkilerinde bir dengenin kurulmasının gereğini savunmaktadır. Bu süreçte doğal çevre içinde yaşamını sürdüren bitkilere ve hayvanlara yönelik insanoğlunun sorumluluk ve görevlerini belirlemektedir. Çevreyle ilgili taşınan kaygıların etik bakış çerçevesinde ele alınması insanoğlunun yanı sıra örgüt ve kurumların de çevreye dair davranışlarını etkilemekte ve sosyal sorumluluk bilincini üstlenerek hareket etmelerini sağlamaktadır. Çevre etiği ile bilinçli hale gelen ve bu doğrultuda hareket sergileyen örgüt çalışanları çevre sorunları yaratan değil bu sorunların çözümüne yardım eden neferler haline gelecektir (Karataş, 2014, ss. 135-137).

Çevre etiğinin yerleşmesinin kolay bir süreç olduğunu söylemek imkan dahilinde olmamakla birlikte, kurum çalışanları ve toplumun bunu kabullenmesi ve bu konuda harekete geçirilmesi gerekmektedir. Bunun sağlanmasında liderlik sürecinin aktif hale getirilmesi ve böylece toplum ya da örgüt kültürünün değiştirilerek bu düşüncenin zihinlere ve fiillere yerleştirilmesi gerekmektedir. Literatürde kurumlarda kültürü yaratacak en temel gücün liderlik olduğu

belirtilmektedir. Liderle örgütsel kültür arasında bir etkileşim bulunmaktadır. Lider, örgüt kültürünü ve örgütsel uygulamaları değiştirme gücüne sahip olmasıyla bu süreçte önemli bir araç haline gelmektedir (Acar, 2013, s. 12). “Değişim” denen sürecin yönetilmesi hem zor hem de süreklidir. Değişimi algılayarak çalışanları bu alanda yönlendirme vazifesi lider tarafından yürütülebilmektedir. Bu süreçte liderin algılama gücü ile kavrayarak değişimi başlattığı, eksiklikleri tespit ettiği ve hareket ile imaj oluşturmaya dair mekanizmaları harekete geçirdiği görülmektedir. Örgüt ya da toplum için değişimin önemini ve gerekliliğini en iyi anlayan kişi olan lider aynı zamanda değişim araçlarını da en iyi şekilde kullanabilen kişi olması ile önemini her geçen zamanda daha da artırmaktadır (Tunçer, 2011, s. 67).

Etik kültür oluşturma süreci esasında değişimin kabul ettirilmesidir. Etik kültür ancak yöneticiler/liderler tarafından başlatılabilir. Başlatılan bu sürecin kurumsallaşması personelin liderlere olan inancına bağlı gerçekleşmektedir (Uzun, 2011, ss. 40-41). Etik liderlik davranışları sergilenmesiyle ve bu örnek duruşla çalışan kişilerin de bu davranışları benimsemesi sağlanacaktır. Etik ilkelerin örgütlerin bir parçası haline getirilmesi için etik liderler bu süreçte “etik standartlar koymakta, etik davranışları ödüllendirmekte ve etik standartlara uygun davranmayanları cezalandırmaktadırlar (Yıldırım, 2010, s. 45)”. Çevreyi yöneten liderler, çevresel varlıkları kullanarak çevreyi etkilemektedirler. Ayrıca liderler gereken etkinlikleri planlayarak, bunlara izin veren ve gerçekleşen faaliyetleri denetleyen kişilerdir. Dolayısıyla çevre varlıklarının kullanımına dayanan ve çevreye yön veren bütün yönetim faaliyetleri çevre yönetiminin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu etkinliklerin liderleri ise birer çevre yöneticisi ve ulusal çevre politikalarının uygulayıcısı olarak bu politikaya uygun davranmak durumunda kalmaktadırlar (Şengül, 2001, s. 148).

Bu süreçte esas karar verici ve yönlendiricinin (yani çevre yöneticisinin) siyasi kademeler olduğu kanun çıkarma ve uygulama noktasındaki potansiyellerine bağlı olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca siyasilerin liderlik özelliklerine sahip olması, etik ilkeleri işletmesi yukarıdan aşağı tüm kesimleri çevreye duyarlı olmaya mecbur edecektir. Bu konuda politika belirleyici olanlar siyasetçiler olduğundan doğal çevre ile insanın uyumlu hale getirilmesinde aldıkları kararlarla belirleyicidirler. Aksi halde yanlış kararların hem çevrenin tahrifine hem can kaybına hem de kaynakların yok olmasına neden olduğu düşünülmelidir/hesap edilmelidir .

Çevreye duyarlı yönetim dendiğinde, “ekolojik çevreyi karar alma süreçlerinde önemli bir unsur/değer olarak dikkate alan” yönetim akla gelmelidir. Bu yönetim tarzı “yürüttüğü faaliyetlerde çevreye verilen zararı en az seviyeye indirmeyi yahut tamamıyla ortadan kaldırmayı amaçlamış olan bir tarz olmakla birlikte “ürünlerinin tasarlanması, ambalajlanması ve üretim süreçlerinin değiştirilmesi” süreçlerine dahil olmayı içermektedir; ayrıca ekolojik çevrenin korunması felsefesini örgüt kültürüne yerleştirmek için çabalamakta ve sosyal sorumluluk duygusunu benimsemektedir (Tezcan, 2001). Bu süreci sırtlaması gerekenler ise siyasilerdir. Siyasilerin bu süreci sırtlayamaması dünyanın geleceği için tehlike arz etmektedir.

Bu süreçte Türkiye’deki siyasetçilerin bu konuda çevre bilincine sahip olduklarına dair örnek konuşmalarına rastlamak mümkündür. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin çevre etiği ve siyasi etikle ilgili değerlendirmeleri buna örnek teşkil edecektir.

Bahçeli bu konuda yapmış olduğu bir değerlendirmede “çevresiz insan olmadığı gibi insansız çevre de olamayacağını, ekonomi ve sosyo-politik gelişmelerin bu konudaki ilişkileri değiştirdiğini, çevre sorunlarının çevre kirliliğini aşarak toplumsal, ekonomik, siyasal ve ahlaki sorunları olan bir kavram haline geldiğini, bu tür sorunlar karşısında kararlı ve dürüst olunması gerektiğini bildirmektedir. Bahçeli ayrıca çevre sorunlarının “kalkınma-çevre ikilemi” yerine akılcı bir kullanma ve koruma ile sürdürülebilir bir politikayla aşılmasının mümkün olacağına, bütüncül bir politika belirlenerek risk ve tehditlerin en aza indirilebileceğine, kıyı planlaması yapıldığı gibi entegre çevre politikalarının da geliştirilmesine ihtiyaç olduğuna, biogüvenlik ve GDO tehlikelerini ortadan kaldırmak adına tarım ve çevre politikalarının eş zamanlı uygulanması gerektiğine değinmektedir. Bahçeli, Marmara Denizi'ne akmakta olan derelerin ıslahının yapılmasının önemine ve orta Avrupa'dan gelen atıkların diğer ülkelerle mütabakat imzalanarak Karadeniz'e taşınımının önlenmesinin zaruretine değinerek, günümüzde çevre sorunları ile insan sorunlarının birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığını ve bu nedenle bunun gözetilerek tahrip olmuş bir doğanın, talan edilmiş bir medeniyete davetiye çıkardığının anlaşılması gerektiğini, sürdürülebilir bir hayatın ise çevrenin imarı ve ihyasıyla gerçekleşebileceğini, çevre etiğinin uygulanarak böylece sevgi ve saygının pekiştirilebileceğini, çevrenin vatan demek olduğunu ve çevreye hürmetin çağın şifrelerini çözenin ilk şartı olduğunu” ifade etmiştir. Bahçeli ayrıca partilerin çevresel meseleleri istismar etmemesi gerektiğini, bu konuda güç birliğine ihtiyaç olduğunu, bu anlamda siyasi etiğin de en az çevre etiği kadar önemli olduğunu ve bu bağlamda siyasi etik yasasının da süratle ve mutabakatla çıkarılmasının ihtiyaç olduğunu bildirmiştir (MHP Lideri Devlet Bahçeli: Siyasi etik yasası süratle çıkarılmalı, 2021)”.

Benzer şekilde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Kılıçdaroğlu gençlere yönelik hazırlanmış bulunduğu iklim mektubunda şu sözleri sarf ederek çevre konusunda yıkımın büyüklüğünü ve dünyadaki yayılımını göstermektedir (Kılıçdaroğlu'ndan mektup: “İklim Bakanlığı kuracağız”, 2022):

“Sevgili gençler, ekolojik bir yıkımla karşı karşıyayız; dünyamız yaşanabilir olmaktan büyük bir hızla uzaklaşıyor. İklim değişikliği ve bağlı gelişmeler milyarlarca insanın hayatını doğrudan etkiliyor. Hava kirliliği, orman yüzölçümünün azalması, türlerin soylarının tükenmesi, temiz su kaynaklarının azalması, ekilebilir arazilerin vasıflarını kaybetmesi, aşırı nüfus artışı vb. etmenler geleceğimizi tehdit ediyor. Üstelik bu tehdit salgın bir hastalık gibi; sınır tanımıyor, sınırları aşıyor bizleri evlerimizin orta yerinde buluyor. Amazon Ormanları'nda kesilen her bir ağaç, Avrupa'yı sular altında kalmaya bir adım daha yaklaştırıyor. Türkiye'de yanan her orman alanı, Akdeniz havzasını daha da kuraklaştırıyor. Açık kalan her bir çeşme, Afrika'daki suya erişim mücadelesini zorlaştırıyor. Gelişmiş ülke ekonomilerinin kendi sınırları içindeki karbon salınımını en aza indirmesinin de tek başına bir anlamı yok. Çünkü karbon salınımıyla kirlenen atmosfer, kendisini termik santrallerden kurtarmış ülkelerin de üstünü örtüyor, onların da nefesini kesiyor.(...) Bugünün gençleri olan sizlerle birlikte, sizin de çocuklarınız için evrenin bilinen en güzel gezegenini, yeniden sağlıklı mavi küreye dönüştürelim. Türkiye'den başlayalım! Ülkemizin ve dünyanın ekolojik geleceğini kurtaralım. Başarabiliriz, geleceği değiştirebiliriz!”

Kılıçdaroğlu dünyanın bir köşesinde ortaya çıkan hadisenin dünyanın diğer alanlarına yansımalarını ortaya koyduğu gibi bu süreçte sorunun ülkelerin tek başına gayretleri ile çözülemeyeceğini ifade etmiştir. Bahçeli'nin ifadeleri ise çevre ile ilgili çözüm formülünün etiğe

sarılmak olduğunu ve bu süreçte siyasilerin de etik davranmalarının zorunlu olduğunu göstermektedir. Ancak burada önemli olan siyasilerden eylem gücüne sahip olanları harekete geçirebilmektir. Aksi halde eylem gücü olmayanların söylemleri kamuoyu desteği alıp siyasi iktidara baskı ortaya çıkarmadığı sürece ya da siyasi iktidarın kendisi içinde böyle etik bir baskı yaşamadığı sürece çevre konusunda doğru adımlar atılmasını beklemek mümkün değildir. Bu durumun ulusal düzeyde sahiplenildiği gibi uluslararası düzeyde sahiplenilmesi için de gereken siyasi baskı ya da kamuoyu baskısının oluşturulması gerekmektedir. Bu konuda siyasilerin işlevinin ölçüsünü ve uluslararası siyasi baskı boyutunu Kyoto Protokolü örneği üzerinden incelemek mümkündür.

Kyoto Protokolünün ortaya çıkmasına giden süreç daha eskilere dayanmaktadır. 1898 yılları itibariyle bilim insanları karbondioksit emisyonlarının küresel ısınma gibi yıkıcı bir duruma yol açacağına dair uyarılarda bulunmaya başlamışlardır. Fakat 1980'li yıllara kadar buna dair herhangi bir uluslararası anlaşmanın imzalanmadığı dikkat çekmektedir. Ozon tabakasının zararı görülmeye başlandıktan sonra atmosferi korumaya dair ilk anlaşmaların 1987'de Montreal Protokolü ile yapıldığı bilinmektedir. Bu protokolle bitirilmesi gerekli olan bileşikler (chlorofluorocarbons (CFC) ve carbon tetrachloride gibi) kararlaştırılarak anlaşmaya göre gelişmiş ülkelerin CFC kullanım ve üretimlerinin 2004'den itibaren %30'a, 2010'dan itibaren %65, 2015'den itibaren %90, 2020'den itibaren %99.5 ve 2030 itibariyle %100 azaltmaları gerektiği bildirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ise 2015 itibariyle CFC tüketimlerini dondurmaları ve 2040 yılı itibariyle de tamamen bitirmeleri gerektiği bildirilmiştir. Böylece Protokolle bazı kimyasalların kullanımının azaltılması ve böylece dünyanın güneşin yaydığı ultraviyole ışıklardan korunması hedeflenmiştir. Türkiye bu protokole 19 Aralık 1991'de taraf olmuş ve protokolün yarattığı tüm değişiklikleri kabul etmiştir (Karacaer Ulusoy, 2019).

Bunun yanı sıra küresel ısınma ile iklim değişikliği meselesi, 1992'de "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansına (Rio Konferansı)" sunulmuş olan "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) (United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC)" ile uluslararası hukukun kapsamı içerisine dahil edilmiştir (Anlar Güneş, 2011, s. 70). BMİDÇS, Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde imzalanmıştır. Küresel ısınmaya dair hükümetlerarası ilk çevre sözleşmesi olmasının yanında "insandan kaynaklanan çevre kirliliklerin iklim üzerinde yok edici etkileri olduğunu kabul etmek suretiyle atmosferdeki sera gazı düzeylerini düşürmeyi ve bu gazların negatif etkilerini en aza indirmeyi başararak belli bir seviyede tutmayı" amaç edinmektedir. Bu niyetle genel ilkeler belirlemekte, eylem stratejileri ile ülkelerin yükümlülüklerini düzenlemektedir. Ancak hükümetler arası düzeyde iklim değişikliğine dair ilk çevre mutabakatı olmasına rağmen "yaptırım gücünün zayıf olduğu" değerlendirilmektedir. Taraf ülkelerin iyi niyet düzeyinde bu sözleşmeyi desteklemeleri söz konusudur. Sözleşmenin yürürlüğe girmiş bulunduğu 1994 yılı sonrasında her yıl konferans düzenlenmiştir. Bu toplantılara kısaca "COP (Conferences of the Parties)" denilmektedir. Bu konferansların en önemlisi ise 1997 yılında düzenlenenidir ki burada Kyoto Protokolü imzalanmıştır (Torunoğlu, 2018a, s. 14). Bu sözleşme (BMİDÇS) evrensel düzeyde kabul görmüştür. Bu sözleşme ile taraf ülkelere yüklenen somut yükümlülüklerin, 1997'de imzaya

açılarak 2005 itibarıyla yürürlüğe giren Kyoto Protokolü ile belirlendiği görülmektedir (Anlar Güneş, 2011, s. 70).

Bu hukuksal belgelerle oluşturulan İklim Değişikliği Rejimi ise toplantılarında alınan kararlarla geliştirilerek sözleşme organları vasıtasıyla uygulanmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle “BMİDÇS” iklim değişikliği sorunuyla uluslararası kapsamda mücadele edilme sürecine dair “temel ilkelerin belirlenerek kurumsal ve usul yönünden temellerin atılması ve başlıca yükümlülüklerin ortaya konulması” şeklinde hareket ediyorken “Kyoto Protokolü” bu yükümlülükleri ayrıntılı ve somut hale getirmiştir. Bu Protokol’ün de “salım indirim yükümlülükleri belirlenmiş, uygulanma konularına yönelik mekanizmaların genel çerçevesi ortaya konulmuş, yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğinin izlenmesine yönelik düzenlemeler yapılmış”tır (Anlar Güneş, 2011, s. 70).

Kyoto Protokolü, çevre konusunda kendisinden çokça söz ettirmiş bir anlaşmadır. Bu protokolün amacı dünya genelinde yaşanmakta olan iklim değişikliği kaynaklı afetlerin önüne geçebilmek, iklim krizini ortadan kaldırmak, çevre kirliliğini en az düzeye indirmektir. Anlaşma her ülkenin hava, toprak ve su kirliliğini azaltmak için radikal adımlar atmasını istemektedir. Bu konuda plastik, cam ve metal eşyaların geri dönüştürülmesi konusunda ortak hareket edilmesi gerektiği, yeni filtre sistemlerinin üretilmesi gerektiği ve bunları üretim tesislerinde kullanması gerektiği belirtilmiştir (Kyoto Protokolü nedir?, 2020).

Kyoto Protokolünü imzalayan ülkeler, “karbondioksit ve sera etkisine sebep olan gazların atmosfere salınımını azaltma yahut bunu yapamadıkları takdirde salınım ticareti yoluyla haklarını arttırma konusunda” söz vermişlerdir. Protokolle birlikte esasında, devletlerin atmosfere salmış buldukları karbon miktarının 1990’daki düzeylere düşürmesi gerek görülmektedir (Kakınç, 2020).

Protokolün içeriğine bakıldığında birinci maddenin “ülkelerin anlaşmanın tüm şartlarına uyacağını taahhüt ettiği” bildirilmektedir. İkinci maddede tarımla ilgili üretim süreçlerinde doğal ve sürdürülebilir yöntemlerin dünya genelinde yaygınlaştırılacağı ifade edilmektedir. Bu bağlama hormonlu gıdaların üretiminin azaltılması ve daha sağlıklı ve doğal üretim faaliyetleri için gerekli adımlar atılması önemsenmektedir, Üçüncü maddede ise “anlaşmayı imzalamış olan ülkelerin” karbondioksit ve sera gazı oranlarında gözle görülür oranda azaltmaya gideceği beyan edilmektedir. Diğer bazı maddelerde “karbon salınımı düzeylerini asgari %5 oranında azaltamayan ülkelere sonraki yıl için birtakım yaptırımlar uygulanacağı” ifade edilmekte ve anlaşmanın ilgili maddesine uygun davranmayan her ülkenin, bir dahaki yıl sera gazı kullanımı düzeyini %30 oranında azaltmak zorunda olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca emilim konusunda ülkelere rapor hazırlama yükümlülüğü verilmektedir (Kyoto Protokolü nedir?, 2020).

Ancak Protokolün çok da güçlü bir çevresel yaptırım aracı olmadığı uygulama örneklerinden anlaşılmaktadır. AB’ye üye ülkelerin tamamı bu protokolü imzalamadığı gibi, Kyoto Protokolü 160 kadar ülkeyi ve sera gazı salınımlarının % 55’inden fazlasını kapsıyor olsa da (Kyoto Protokolü nedir, 2020) Dünyada ABD de dahil 208 ülke olduğu düşünüldüğünde bu protokole dahil olmayan çok fazla ülke olduğu anlaşılabilmektedir (Dünyada toplam kaç ülke var?, 2023).

Diğer yandan Kyoto Protokolü, dünyadaki sera gazı salınımının azaltılması konusundaki uluslararası bir protokol olsa da kabul edilip imzalanması halinde bile uygulanabilirliği ile ilgili şüpheler mevcut bulunmaktadır. Çünkü iklim değişikliği konusunda pek çok ülke sorumluluk üstlenmiş olsa da başta ABD olmak üzere kimi devletlerin, sera gazı salımlarını azaltmak konusunda sorumluluk üstlenmekten sürekli bir şekilde kaçınmaları bunu engellemektedir (Keleş, 2023, s. 27). Keleş, ulusal çıkarlar ve bencilliğin uluslararası ilişkilerde ön planda tutulmasında ısrarcı olduğu için Kyoto Protokolünün dünya çapında uygulanmasında aksaklık yaşandığını bildirmektedir. Oysa uluslararası çevre sözleşmeleri, “ortak, fakat farklılaştırılmış sorumluluk” adı altında, kirletici etkinliklere öncülük eden ülkelerin sorumluluk paylarının büyük olması gereğini açıkça vurgulamaktadır (Keleş, 2023, s. 27).

Uluslararası yükümlülüklerin bu şekilde kolayca ötelenebilmesiyle Kanada protokolden çekilme kararı alıp protokolün olası yaptırımlarından bir seferde kurtulmuştur. Kanada Çevre Bakanı Peter Kent, çekilme kararının gerekçesi olarak “Kyoto Protokolü’nün çalışmamasını ve protokolda kalması halinde milyarlarca dolar ceza ödemek mecburiyetinde kalma riski bulunmasını” göstermiştir. ABD ise iklim koruma hususunda başka yöntemler bulduğu iddiasını ortaya atarak protokole hiç dahil olmamıştır. Oysa ABD dünyada sera etkisine neden olan gazların üçte birinden sorumlu olan ülkedir. Çevre meselesinin küresel bir mesele olduğu ve herkesin üzerine düşeni eksiksiz olarak yapması gerektiği hususu burada çığnemektedir. Bu ülkelerden özellikle sera gazı salınımında büyük çevresel zararlar ortaya çıkaran ABD’nin protokole dahil olmaması bu süreçte dünyada ulus üstü bir gücün ABD gibi ülkeleri sorumluluk almaya zorlayacak siyasi gücü üzerine alabilmesinin önemini göstermektedir. Kanada örneğinde olduğu gibi protokolden çekilmeleri engelleyebilecek bir siyasi yaptırım gücünün olması gerekmektedir. Kanada, ekonomik yaptırımdan bir çırpıda kaçarken çevresel hedeflerin tutturulması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Avustralya böyle önemli bir protokole çok sonra dahil olarak bu süreçte yaptırımlardan yakayı kurtarıırken Çin ve Hindistan gibi ülkelerin anlaşmaya imza atmalarına rağmen karbon salınımlarını azaltmak zorunda olmamaları (Kyoto Protokolü kimler imzaladı?, 2022; ABD Kyoto Protokolünü imzaladı mı?, 2021) protokole olan güveni yok etmektedir.

Center for Global Development düşünce kuruluşunun desteği ile dünya genelinde yapılan araştırma dünyayı en çok kirleten ülkelerin ABD, Çin ve Hindistan olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Kyoto Protokolü şu anda yeryüzündeki 160 ülke ile sera gazı salınımlarının % 55’inden fazlasını kapsamakla birlikte ABD’nin sahip olduğu elektrik santralleri atmosfere her sene 2,5 milyar ton karbon salınmakta ve bu konuda 2. sırada 2.4 milyar tonla Çin yer almaktadır. Karbon gazı salınımında ön sırada gelen ülkelerin listesine bakıldığında ilk 10 içerisinde “ABD, Çin, Rusya, Hindistan, Japonya, Almanya, Avustralya, Güney Afrika, İngiltere ve Güney Kore” yer almaktadır (Kakıncı, 2020).

ABD’nin Kyoto Protokolü kapsamında CO2 emisyonlarını % 6 civarında azaltması gerektiği bir durumda ABD protokolden çekilerek yükümlülükten kurtulabilmiştir. Çünkü ABD’nin bu hedefi tutturması için açıkça piyasa değişikliğine gitmesi gerekmiştir. Emisyonun % 6 azaltılması için kömür kullanımında %18 ile %77 arasında ve petrolde ise %2 ile %13 arası azaltım yapması gerekmiştir. Bu adımlar elektrik üretimini olumsuz etkileyeceği gibi ulaşımı da etkileyecektir.

Bu bağlamda enerji tüketicilerinin 2010 yılı örneğinde %2 ile %12 arasında daha fazla doğal gaz kullanması ve %2 ile %16 arasında daha fazla yenilenebilir enerji kullanmaları gerekmiştir. 2010 yılı için tüm bunlara ulaşmak ise enerji maliyetlerinin tahmin edilenden daha fazla olmasına (%17 ile %83 daha fazla) neden olacaktır (Karacaer Ulusoy, 2019). Tüm bu maliyetler ABD için külfet oluşturduğu gibi Kyoto Protokolü'nden çıkılarak kurtulma imkanı olması "yani protokolün yaptırım gücü olmaması" ona avantaj sağlamıştır. ABD'li siyasi liderlerinin etik lider özellikleri göstermemesi ve ABD halkının çevresel düzenlemeleri güçlü bir şekilde beklememesi ülke liderlerine yükümlülükten kaçma kapısını aralamıştır.

Türkiye BMİDÇS'ne 16.10.2003 tarihli, 4990 sayılı kanun ile uygun bulma suretiyle 189. taraf olarak 24 Mayıs 2004 tarihinde katılmış (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi İklim Değişikliği Başkanlığı, 2023) ve 5386 Sayılı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolüne Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun'u 5 Şubat 2009'da TBMM'de kabul etmiş ve 13 Mayıs 2009 tarih ve 2009/14979 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın ardından, katılım aracının BM'e sunulması ile 26 Ağustos 2009'da Kyoto Protokolü'ne taraf olmuştur. Türkiye protokolü kabul ettiğinde, protokolün ikinci yükümlülük dönemindeki (2012-2020) azaltıma yönelik olarak kabul edilen Doha Değişikliği süreci devam ettiğinden Türkiye Ek-B listesine dahil edilmemiştir. Dolayısıyla, ülkemizin sayısallaştırılmış emisyon sınırlandırma/azaltım taahhüdü bulunmamaktadır (Kyoto Protokolü - İklim Değişikliği Başkanlığı, 2023; Kyoto Protokolü, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023). Dolayısıyla bu sürece hiç dahil olmayan ülkeler olduğu gibi çok geç dahil olan ülkeler de bulunmaktadır.

Bu örnek durumlar/hadiseler "ekonomi"nin çevreden öncelikli olduğunun göstergesi olduğu gibi "Protokol"ün dünya siyasetini belirleyecek yaptırım gücünün olmadığı da bir göstergesidir. İşte tam böyle bir ortamda adaletin işletilebilmesi için etik liderin devreye girmesi gerekmektedir. Bu tür bir liderin değişimi gerçekleştirmek için girişimlerde bulunması, hukuki alt yapıyı en büyük yaptırım kalemleriyle donatması ve bu kaidelere uymayan ülkelerin -çevre yönetimine dahil olması ile kaybedeceğinden daha çok- ekonomik kayıplara sebep olacak şekilde ticari alandan dışlanmasının sağlanması gerekmektedir. Aksi halde diğer ülke liderlerinin de bu örnekleri dikkate alarak çevresel etkilere dahil olarak bir külfetin altına girmeyi sürdürmeyecekleri anlaşılabilir. Bu durumda diğer ülkelerin halkları da "çevre konusundaki yaptırımlara" uymayı istemeyecektir. Çünkü ABD halkının çevre kaynaklarını özgürce kullanarak çevreye rahat bir şekilde zarar verebildiği bir ortamda bir Kanadalı Protokole bağlı kalması durumunda kendisini "akıl olarak eksik, kusurlu ve zayıf" olarak hissederek protokolden çekilmek için saçma bir cevap ortaya koyabilmeyi tercih edecektir.

Keleş (2023, s. 27) AB'nin sera gazı salımlarında sınırlandırmaktan yana tavır koyduğunu bildirmektedir. AB'nin oluşturmuş olduğu çevre politikalarını ve çevre eylem planlarını inceleyen Aydın & Çamur (2017) çevreyle ilgili çalışmaların sadece Birlik üyeleri tarafından uygulanmasının çevre sorunlarını ortadan kaldırmada yeterli olmayacağını, çevre konusunda bir başarı yakalanmak isteniyorsa AB politikalarının tüm dünya devletleri tarafından uygulanması gerektiğini, tüm devletlerin bir araya gelip bu politikaları kendi hukuk düzenlerine uyarlamaları ve uygulamalarıyla ile çevre sorunları meselesinde etkili sonuçların ortaya

çıkmasının mümkün olabileceğini; ancak ortaya konulan bu gayretlerin dahi çevre sorunlarını tamamen çözmeye yetmeyeceğini ifade etmişlerdir. Yazarlar özellikle çevre sorunlarına ekonomi olarak yaklaşılmasını eleştirmişlerdir. Dolayısıyla çevre sorunlarının ekonomik olarak ele alınmasına karşı durarak zaman içerisinde bu sorunun çözümüne ilişkin politikaların ekolojik ve etik değerleri içine alacak şekilde genişletildiğini belirtmişlerdir. AB'nin bu soruna ilk olarak ekonomik yaklaştığını, ancak sorunları çözememesi nedeniyle çevre sorunlarına ilişkin bakış açısını çevre sorunlarını diğer yönleriyle de görecektir şeklinde geliştirdiğini ifade etmektedir (Aydın & Çamur, 2017, ss. 39-40). AB'nin süreç içerisinde kavrayabildiği bu yaklaşımın diğer ülkelerde derhal uygulanması için siyasi yaptırım gücü gerekli gözükmektedir. Çünkü AB tek başına küresel sorunları çözmeye güç yetiremeyecektir.

Son yıllarda hazırlanan raporlara bakıldığında küresel sera gazı emisyonlarının artış hızı azalsa da miktar olarak artmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Dünyada kömür kullanımı düşse de özellikle petrol kullanımına bağlı olarak emisyonlar artış göstermektedir (Kakinç, 2020). Dolayısıyla bu durum siyasal liderlerin etik liderlik özelliklerini göstermekten yoksun olduğunun, siyasi bir yaptırım gücü kullanmaktan aciz olduklarının ve dünyada çevre yönetiminin gerçekleştirilemediğinin göstergeleridir.

Tüm bu örnekler rağmen "küresel ısınma kaynaklı küresel iklim değişikliği" olgusu tek başına ele alınıp çözülebilecek bir sorun olarak algılanmaya devam etmektedir. Kyoto Protokolü aracılığıyla yürütülmeye çalışılan bu süreçte, yaşamın vazgeçilmez bir ögesi olarak soluduğumuz havanın ve onu içinde barındıran atmosferin, alınıp satılabilen bir mala dönüştürülmeye çalışılması da insanoğlunun (Torunoğlu, 2018a, s. 19) bu konuda yönlendirilmeye ya da zorlanmaya muhtaç olduğunun bir kanıtıdır. Dolayısıyla bu protokol de istenilen sonucu vermemiştir (Torunoğlu, 2018a, s. 14).

2020 yılında sona eren Kyoto Protokolü dünyadaki emisyon azaltımları konusunda ilk adımı atmıştır. Fakat Protokole katılmış bulunan "gelişmiş devletler" in, sera gazı salınım düzeylerini 1990 yılındaki seviyenin altında tutma taahhütlerini gerçekleştirebildiklerini söylemek mümkün değildir. Diğer yandan Kyoto Protokolü ile bu süreç sonlanmış değildir (Karacaer Ulusoy, 2019). COP 21'de, 2020 yılı sonrası için ilk kez bütün ülkelerin küresel ölçekte sera gazı emisyon azaltımı taahhüdünde buldukları dikkat çekmektedir. Paris Anlaşması, 5 Ekim 2016 tarihi itibarıyla, küresel sera gazı emisyonlarının %55'ini oluşturan en az 55 tarafın anlaşmayı onaylaması koşulunun karşılanması neticesinde, 4 Kasım 2016 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Bu Anlaşma, kabul edilmesinin üzerinden henüz 1 yıl geçmeden yürürlüğe giren ilk küresel anlaşma niteliği taşımaktadır (Paris Anlaşması- T. C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Paris Anlaşması, BMİDÇS'ne dayanan bir anlaşma olmakla birlikte Kyoto Protokolü'nün sona erme tarihi olarak belirlenen 2020 sonrasında iklim değişikliği rejimini düzenlemeyi amaç edinmiştir (Paris Anlaşması - İklim Değişikliği Başkanlığı, 2023). Paris Anlaşması, Kyoto Protokolü'nden farklı olarak meseleyi gelişmiş ülkelerin ele alması beklentisinin ötesine geçerek küresel iklim değişikliği riskine karşı tüm ülkeleri birlik olmaya çağırması yönüyle dikkat çekmektedir (Karacaer Ulusoy, 2019).

Paris Anlaşması, 22 Nisan 2016'de New York'ta Türkiye'de dahil 175 ülkenin temsilcisiyle birlikte imzalanmıştır. Bu anlaşmayla, "ulusal katkılar, uyum, azaltım, finansman, kayıp/zarar, teknoloji geliştirme ile transferi, şeffaflık, kapasite geliştirme ve durum değerlendirmesi" konularına dair uygulama usullerini belirlenmek amacıyla bir çerçeve oluşturulmuştur. Anlaşma, "iklim değişikliği sürecinin olumsuz etkilerine maruz kalmış olan devletlerin direnç ve uyum kabiliyetlerinin artırılmasıyla sera gazı emisyon azaltım kapasitelerinin yükseltilmesi" arzusuyla gelişmiş ülkelerin, "bu alanda ihtiyaç sahibi olan gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferi, finansman ve kapasite geliştirme imkanları sunmalarını" öngörmüştür. Anlaşma emisyon azaltımı konusunda gelişmiş ülkelerin mutlak emisyon azaltımı hedeflerini sürdürmelerini; gelişmekte olan ülkelerinse emisyon azaltımı hedeflerini yükseltmeyi telkin etmiştir. Paris Anlaşması Türkiye'de 7 Ekim 2021'de Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanmış ve ardından iç hukuk onay süreci tamamlanarak anlaşma onay belgesi, 11 Ekim 2021'de BM Sekreteryası'na teslim edilmiştir. Ayrıca Türkiye 2053 yılı için net sıfır emisyon hedefini ilan etmiştir. Paris Anlaşması'nın nasıl uygulanacağını açıklayan Paris Anlaşması Çalışma Programı (Kural Kitabı) 31 Ekim-13 Kasım 2021 tarihlerinde Birleşik Krallık'da (Glasgow'da) gerçekleştirilen 26.Taraflar Konferansında (COP 26) tamamlanmıştır. BMİDÇS 27. Taraflar Konferansı (COP 27), 6-18 Kasım 2022 tarihleri arasında Mısır'ın Şarm El-Şeyh şehrinde düzenlenmiş ve "kayıp-zarar mekanizması ile iklim değişikliğine uyum finansmanı" gibi mühim konularda bazı kararlar alınmıştır. COP 28'in ise 30 Kasım-12 Aralık 2023 tarihleri arasında Birleşik Arap Emirlikleri ev sahipliğinde düzenlenmesi planlanmaktadır (Paris Anlaşması- T. C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

30 Kasım - 11 Aralık 2015 tarihleri arasında Paris kentinde gerçekleştirilen 21. Taraflar Konferansında "iklim" meselesine dair tarihsel önemi olan kararlar alınmıştır. Burada yapılan "Paris Anlaşması"nda küresel ısınmanın en fazla 2 santigrat derecede, ancak imkan dahilindeyse 1.5 santigrat derecede sınırlandırılmasının karara bağlanması söz konusu olmuştur. Bu belgeyi başarı öyküsü olarak değerlendirenler olduğu gibi, iklim uzmanları ve STK temsilcilerinin bu iyimserliği paylaşmıyor olması ve anlaşmanın uygulanabilirliğinin sembolik görülmesi dikkate değerdir. Bu konuda ülkelerin iyi niyetli çabalarına rağmen "iklim değişikliği ile mücadele eylem planları ve politikaları" yetersiz kalmıştır. Ancak 195 devletin en üst düzeyde temsil edilmesi ve 10 bini aşkın sivil toplum önderinin katılması, önemli hedeflerin konulması değerli adımlardır (Torunoğlu, 2018a, s. 14).

Dolayısıyla çevre konusunda çözüm getirici bir netice alınamasa ve ABD gibi ülkeler bu süreçte adaletli bir şekilde büyük yükler yüklenmese de çevre ile ilgili umutlu gayretler devam etmektedir. Bu gayretlerin umuttan gerçeğe dönüşmesi ise güçlü bir etik liderin güçlü bir siyasi yaptırım gücüyle meseleyi yönetmesine bağlı gözükmemektedir. Çevresel kirliliği artırmalarına rağmen sorumluluk almayan bu ülkeler Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın her platformda ifade ettiği "Dünya beşten büyüktür" algısı yaratılarak siyasi baskıya maruz bırakılmadığı ve durdurulamadığı sürece dünyadaki diğer sorunlarda (adaletsizlik, demokrasi, savaş, göç, sömürü vs.) olduğu gibi çevre sorunlarında da kalıcı çözüm elde etmek mümkün gözükmemektedir. Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan, BM Genel Sekreteri Antonio Guterres ile yaptığı görüşmede "Türkiye'de son beş yılda uygulanan Sıfır Atık Projesi'nin dünya ülkelerinde

de yaygınlaşması çağrısında bulunmuş ve iklim değişikliği konusunda dünyayı daha fazla kirletmekte olan ülkelerin çevre sorunlarının çözümüne yeterince katkıda bulunmadığını vurgulamıştır” ve bu değerlendirmeler ile çevre yönetimi sürecinde siyasi gücün önemine ışık tutmuştur. Emine Erdoğan’ın şu sözleri ise bu çalışmanın özeti niteliğindedir (Kamiloğlu, 2023):

“İklim değişikliğinde payı olmadığı halde, sonuçlarından en çok etkilenen ülkelerin gözetildiği adil bir sistem kurmak mecburiyetindeyiz. Refah seviyesi yüksek ülkeler ihtiyaçlarını karşılamak için toprağını, suyunu seferber ederken kendi çocuklarını yeterince besleyemeyen ülkelerin sorunlarına sırt çeviremeyiz. Açlıktan ölen çocukların sayısı obeziteden hayatını kaybeden çocuklarla aynı iken adil paylaşımından söz edemeyiz. ‘Dünya nüfusu artıyor, kaynaklar insanlığa yetmiyor’ derken üretilen gıdanın üçte birini çöpe atamayız, hem de bu gıdalar açlık sorununu bitirebilecekken. İşte bu yüzden ben de haykırıyorum dünya beşten büyüktür.”

Bu konuşma da çevrenin sürdürülebilmesi açısından “insan” unsuruna dikkat çekmektedir. Kaplan (1999) insanı çevre sorunlarının ana sebeplerinden önemli bir tanesi olarak görmektedir ve insanın çevreye acımasızca davranarak zarar verdiğini belirtmektedir. Bu durumun sebebi olarak “insanın ne kendisini, ne de doğanın sınırlılıklarını bilmemesini, insanın insan-doğa ilişkisi konusunda yeterli bilgiye sahip olmamasını” gerekçe göstermektedir. Dolayısıyla insanda çevre etiğinin eksik olduğunu ve çevre sorunlarının ancak insandaki değerler sisteminin değişmesi ile gelişebileceğini bildirmektedir (s. 49). Keleş (2023) ise bu konuda toplum ve kamu yararı kavramlarının, çevre ve kentleşme bağlamında yeni bir tanımının yapılması zorunluluğu olduğunu ifade ederek bu konuda çözümün “kentleşme, çevre ve yurttaşlık kültürüne sahip, etik değerlere saygılı bireylerden ve yöneticilerden oluşan bir hukuk toplumu durumuna gelmek” olduğunu belirtmektedir (s. 29). Kaplan (1999) bu görüşü destekleyerek çevre etiğinin olmasının gelişmişliğe etki eden bir etmen olmasıyla önemli olduğunu belirtip burada “çevre etiği”ne dikkat çekerek “akçal araçlarla güçlendirilmiş, siyasal yetke tarafından halka kabul ettirilebilecek çevre politikalarını uygulayabilmek için anayasadan ve yasalardan” yararlanılmasını ve “bu hukuki düzenlemelere dayanarak oluşturulan çevre koruma çabalarının örgütlenmesini” önermektedir (Kaplan, 1999, ss. 77-78). Keleş (2023) bu hususta etik değerlere saygılı bireylerden ve yöneticilerden oluşan bir hukuk toplumu durumuna gelmesinin ise zamana yayılarak yaygın ve örgün eğitim kurumlarının yakın desteği ile olacağını ifade etmektedir (s. 30). Böylece çevre sorunlarının çözümünden bahsedildiğinde çözüm kapısını açmak için karşımıza üç anahtar çıkmaktadır: “1) insanın kendisini düzeltmesi (kendisi ile mücadele etmek) için eğitilmesi, 2) çevresel sorunların küresel boyutta olmasını dikkate alarak örgütlenilmesi ve 3) insanın çevre etiği dışına çıkmamasını ve örgütlerin çevreyle ilgili vazifesini tam olarak yapmasını temin edebilmek için hukuki alt yapının oluşturulması”. Kapının kilitleri açıldıktan sonra ise geriye sadece kapının koluna basmak kalmaktadır ki bu durum siyasetçilerin etik liderlik özelliklerine sahip olmasıyla mümkün olabilir. Çünkü sistemler kendilerini kuranların mantığı ölçüsünde işlemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çevre yönetimi, insan neslinin geleceği açısından büyük bir ihtiyaçtır. Etkin bir çevre yönetimi siyasiler ve halkın çevresel etiği benimsemesi ve uygulaması ile mümkün olabilir. STK’nda, örgütsel alanlarda ve yerel yönetimlerde etik liderlikle ilgili dönüşüm sağlanması yeterli

olmayacağından bunun üzerinde siyasi kademelerin ulus üstü düzeyde bunu benimsemesi gerekmektedir. Bu süreçte üretilen her bir politikada çevrenin sürdürülebilirliğinin gözetilmesi ve gelecek nesle olan maliyetinin değerlendirilmesi dikkate alınmalıdır. Etik liderlik bu süreçte “çevrenin önemini insanlara kavratma ve insanları yaptığı her işte çevreyi dikkate alır hale getirme” konusunda önemli bir işleve sahiptir. Bu tür bir kültür değişiminin gerçekleştirilmesinde liderin işlevi gereklidir. Bu süreçte çevre etiğinin toplumda ve örgütsel alanlarda yerleşmesi noktasında etik liderliğin siyasi kademelerce benimsenmesi önemli hale gelmektedir. Çevre yönetiminin sağlıklı yapılması için yukarıdan aşağı doğru bir kabullenme gerçekleşmelidir. Diğer yandan “halkın bu yönde güçlü bir talebinin oluşması için gerekli eğitim ve hukuki alt yapısının hazırlanması”, siyasi iktidarın aldığı kararları uygulamasını meşru hale getirme noktasında gereklidir. Birbirini tetikleyerek motive eden bu dönüşümün gerçekleştirilmesi çevre sorunlarının çözümü konusunda ve bunun için gerekli olan ahlakın gelişmesinde büyük bir değere sahip bulunmaktadır. Bu sürecin aileden başladığı akıldan çıkarılmamalıdır. Sonra eğitim sürecinde bu koşullar işlenmektedir. Bu durumun ailelere yansıtılması ve çevre korumanın önemine dair algının oluşturulması için medya gücü gereğince kullanılmalıdır. Alınan her türlü kararda ve yürütülen her türlü politikada önceliğin çevre olması ve bu konuda öğrencilere her yıl zorunlu bir dersin okutulması ile zamanla yurttaşların tamamı ve küresel ölçekte düşünüldüğünde tüm dünya toplumu bunun önemini anlayacak ve benimseyecektir.

ABD gibi ülkeler en fazla kirliliğe sebep olan ülkeler olsa da bu konuda gerekli adımları atma konusunda imtina etmektedirler. Bu ülkelerin dünya siyasetini belirleme konusunda güçlü ülkeler olduğu düşünüldüğünde çevre yönetimi kudretine sahip olmalarına rağmen etik lider özelliklerini taşımadıkları görülebilmektedir. Çünkü dünya ülkelerini bu konuda güçlü adımlar atmaya çağırmak ve bu konuda politikalar belirlemek yerine -Kyoto Protokolü örneğinde de olduğu gibi- “çevre kirliliğini önleyici ve çevresel koşulları düzenleyici” çalışmaları engelleyici davranış sergilemekte ve böylece hem işletmelerine ve devlet kurumlarına hem de vatandaşlarına çevreyi kirlileme konusunda özgürlük sunmaktadırlar. Bu durumda sadece bireysel ya da örgütsel karar alınması veya bunların üstünde ulusal karar alınması çevre yönetiminin sürdürülebilmesi açısından yeterli olmayacaktır.

Dünyanın acilen etik liderlik özelliklerini içselleştirmiş ve dünya siyasetine bu konuda yön verecek siyasal liderlere ihtiyacı bulunmaktadır. Bu meselenin “etik liderlik özellikleri ile çevreye ilgisi olan liderlerin iktidara gelmesi ve ulus üstü ortamda birleşmeleri ile dünya siyasetinde gerektiğinde ciddi yaptırımlar uygulayarak çevre yönetimini sürdürmeleriyle” çözülmesi gerekmektedir. Aksi halde teknolojinin ilerlediği ve nüfusun ciddi düzeyde arttığı bir dünyada çevre yönetimi diye bir şey kağıt üzerinde kalmaktan öteye gidemeyecektir.

Kaynakça

ABD Kyoto Protokolünü İmzaladı mı? (2021, 15 Mart). <https://cevap-bul.com/abd-kyoto-protokolunu-imzaladi-mi/>

Acar, A. Z. (2013). Farklı örgüt kültürü tipleri ve liderlik tarzları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Lojistik işletmelerinde bir araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 5-31.

- Ademoğlu, Y. (2019, 7 Ekim). *Yokoluř İsyanı: Dñnyanın dñrt bir yanında iki hafta sürececek çevreci protestolar başladı*, Euronews, <https://tr.euronews.com/2019/10/07/yokolus-isyandunyanindort-bir-yaninda-iki-hafta-surecek-cevreci-protestolar-basladi>.
- Akalın, M. (2022). *Çevre etiği çevreye felsefi yönelimler*, Güncel Baskı, Ankara: İksad Yayınları.
- Altuntaş, M. (2019, 11 Ocak). Ücretli poşet uygulaması ve etkileri, *Gelecekpostası*, <http://www.gelecekpostasi.info/trendler/parali-poset-uygulamasinin-etkileri/>
- Anlar Güneş ř. (2011). İklim değişikliği yükümlñlüklerine uygunluğun sağlanması: Kyoto Protokolñ uygunluk mekanizması, *Uluslararası İlişkiler*, 8(31) (Güz 2011), 69-94.
- Arlantař, C. C. ve Dursun, M. (2008). Etik liderlik davranışının yöneticiye duyulan güven ve psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisinde etkileşim adaletinin dolaylı rolñ, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 111-127.
- Ateş, H. ve Oral, B. (2013). Kamu yönetiminde etik: Kültürel temeller ve 'örgütsel ruhçuluk' kuramı ekseninde bir analiz, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitñsü Dergisi*, 5 (1), 55-71.
- Aydın, A. H. ve Çamur, Ö. (2017). Avrupa birliği çevre politikaları ve çevre eylem programları üzerine bir inceleme, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitñsü Dergisi*, Yıl: 7, 7(13), 21-44.
- Aydın, İ. (2008). *Kamuda Etik*, http://www.tbmm.gov.tr/etik_komisyonu/belgeler/makale_
- Aydın, İ. (2012), *Etik Kültürün Geliştirilmesinde Eğitimin Rolü Etik Eğitimi Politikaları*, http://www.mta.gov.tr/v2.0/kurumsal_yapi/EtikKomisyonu/etik-liderlik/15.pdf
- Bakan, İ. ve Büyükbeşe, T. (2010). Liderlik "türleri" ve "güç kaynakları"na ilişkin mevcut-gelecek durum karşılaştırması: Eğitim kurumu yöneticilerinin algılarına dayalı bir alan araştırması, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (19), 73-84.
- Baykal, H. ve Baykal, T. (2008). Küreselleřen dünya'da çevre sorunları, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitñsü Dergisi*, 5(9), 1- 17.
- Baykal, T. (2010). Türkiye'de çevre yönetim sisteminin yerel örgütlenmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitñsü Dergisi*, 7 (13), 476-492.
- Bilgili, A. (2018). Çevre politikaları, sürdürülebilirlik ve iyi yönetim, M. Karakaş, S. Karatepe ve F. Benli (Eds) *Siyasal, Ekonomik ve Entelektüel Boyutlarıyla İyi Yönetişim*, (ss. 161-180). İstanbul: Beta Yayınları.
- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (2023). *BM iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi*, Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, <https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33>
- Bozkurt, İ. (2008). Türkiye'de enerji üretimi ve çevre kirliliği, *3e Electrotech Dergisi*, <http://www.cevreonline.com/CevreKR/cevrekirlilik%20nedenleri.htm>
- Çevre Kanunu (1983, 11 Ekim). *5909 Sayılı Çevre Kanunu*, Resmi Gazete (Sayı: 2872).
- Dower, N. (2008). Agricultural intensification, environmental ethics and sustainability: Some ethical observations. P. B. Thompson (Ed.). *The ethics of intensification* (pp. 157-166). Springer
- Dñnyada toplam kaç ÷lke var? Dñnyadaki ÷lke sayısı ve isimleri, (2023, 29 Haziran). Haber Türk, <https://www.haberturk.com/dunyada-toplam-kac-ulke-var-dunyadaki-ulke-sayisi-ve-isimleri-hteg-3560244>

- Erdem, O. ve Dikici, M. (2009). Liderlik ve kurum kültürü etkileşimi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz, 8 (29)*, 198-213.
- Gedik, Y. (2020). Dönüşümsel ve işlemsel liderlik, *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 3 (2)*, 19 -34.
- Güler, Ç., Tekbaş, F. ve Vaizoğlu, S. (2001). Çevre yönetimi, *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 2(6)*, 9-15.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*, Adres Yayınları.
- İmar affı: Depremlerdeki rolü nedir, uzmanlar imar barışı konusunda nelere dikkat çekiyor? (2023, 9 Şubat). *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2023/02/09/imar-affi-depremlerdeki-rolu-nedir-uzmanlar-imar-barisi-konusunda-nelere-dikkat-cekiyor>
- Kakıncı, H. (2020, 26 Ocak). *Bunu yapmaya mecburuz*, OdaTv, <https://www.odatv4.com/yazarlar/halit-kakinc/bunu-yapmaya-mecburuz-26012052-177272>
- Kamiloğlu, C. (2023, 30 Mart). *Ben de haykırıyorum dünya 5'ten büyüktür*, Vao, <https://www.voaturkce.com/a/ben-de-haykiriyorum-dunya-5-buyuktur/7029346.html>
- Kamu Görevlileri Etik Kurulu (2009). *Yolsuzluğun önlenmesi için etik projesi etik yol etik liderlik programı eğitici kılavuzu*, Elma Yayınevi,
- Kapani, M. (1996). *Politika bilimine giriş*, Bilgi Yayınevi.
- Kaplan, A. (1999). Küresel çevre sorunları ve politikaları, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 19.
- Karaca, C. (2007, Haziran). Çevre, insan ve etik çerçevesinde çevre sorunlarına ve çözümlerine yönelik yaklaşımlar, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 11(1)*, 1-19.
- Karacaer Ulusoy M. (2019). Kyoto protokolü, Paris anlaşması ve küresel iklim değişikliği, Stratejik Düşünce Enstitüsü, <https://www.sde.org.tr/merve-karacaer-ulusoy/genel/kyoto-protokolu-paris-anlasmasi-ve-kuresel-iklim-degisikligi-kose-yazisi-11280>
- Karataş, A. (2014, Mayıs). Sağlık kuruluşlarında çevre etiği eğitiminin önemi, Y. Bağdatlı (Ed.), *II. Ulusal Sağlık Kuruluşları Çevre Yönetimi Sempozyum kitabı* (ss. 133-139), Birmat Basım Yayın.
- Kaypak, Ş. (2013). Çevre sorunlarının çözümünde küresel çevre politikalarının önemi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, 31*, 17-34.
- Keleş, R. (2023), Dünyada ve Türkiye’de Çevre Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma, *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi, 1(3)*. 24-30.
- Kesimli, İ. (2013). Liderlik Davranış Türleri, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (1)*, 1-10.
- Kılıçdaroğlu’ndan mektup: “İklim Bakanlığı kuracağız” (2022, 16 Ocak). *Bianet*, <https://bianet.org/bianet/siyaset/256288-kilicdaroglu-ndan-mektup-iklim-bakanligi-kuracagiz>
- Kızılboğa, R. ve Batal, S. (2012). Türkiye’de çevre sorunlarının çözümünde yerel yönetimlerin rolü ve önemi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (20)*, 191-212.
- Kyoto Protokolü- İklim Değişikliği Başkanlığı (2023). *Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı*, <https://iklim.gov.tr/kyoto-protokolu-i-35>

- Kyoto Protokolü kimler imzaladı? (2022, 5 Eylül). <https://hukukidestek.net/kyoto-protokolu-kimler-imzaladi/>
- Kyoto Protokolü nedir? Kyoto Protokolü amacı, maddeleri ve imzalayan ülkeler, (2020, 14 Aralık). *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/kyoto-protokolu-nedir-kyoto-protokolu-amaci-maddeleri-ve-imzalayan-ulkeler-41687705>
- MHP Lideri Devlet Bahçeli: Siyasi etik yasası süratle çıkarılmalı (2021, 8 Haziran). *Haber Türk*, <https://www.haberturk.com/canli-son-dakika-mhp-lideri-devlet-bahceli-den-aciklamalar-3097376>
- Özdemir, E. (2003). Liderlik ve etik, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXII(2), 151-168.
- Özdemir, Ö. (2020, 5 Kasım). *İmar barışı depremle mücadeleyi nasıl etkiliyor?*, BBC News, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54833729>
- Özkeskin, E. (2013). Okul liderliğinde etik liderlik yaklaşımı, *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)*, 1 (1), 25-46.
- Özmen, M. T. (2009). *Sera gazı - küresel ısınma ve Kyoto protokolü*, 42-46, <https://www.imo.org.tr/Eklenti/803,sera-gazi-kuresel-isinma-ve-kyoto-protokolupdf.pdf?0>
- Paris Anlaşması- İklim Değişikliği Başkanlığı (2023). *Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı*, <https://iklim.gov.tr/paris-anlasmasi-i-34#:~:text=Paris>
- Paris Anlaşması- T. C. Dışişleri Bakanlığı, (2023). <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>
- Saylı, H. ve Kızıldağ, D. (2007). Yönetimsel etik ve yönetimsel etiğin oluşmasında insan kaynakları yönetiminin rolünü belirlemeye yönelik bir analiz, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 231-251.
- Sonnenfeld, D. A. and Mol, A. P. J. (2002), Globalization and the transformation of environmental governance an introduction, *American Behavioral Scientist*, 45 (9), 1328-1339.
- Şengül, M. (2001, Aralık). Bir çevre yönetimi aracı olarak çevre için eğitim, *Amme İdaresi Dergisi*, 34 (4), 137-155.
- Şengün, H. (2015, Ocak). Türkiye’de çevre yönetimi ve çevre ve şehircilik bakanlığının uygulamaları, *Strategic Public Management Journal (SPMJ)*, No:1, http://dosya.marmara.edu.tr/stkaum/spmj/say%C4%B11/ass_prof._dr._hayriye_eng_n.pdf
- Tezcan, D. (2001). *Çevre yönetimi*, https://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi127/der127_19.pdf
- Torunoğlu, E. (2018a). Çevre, ekosistem ve temel kavramlar, Ü. B. Ögütveren (Ed.) *Çevre sorunları ve Politikaları* (ss.2-25), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2554 Açıköğretim Fakültesi Yayını NO: 1524.
- Torunoğlu, E. (2018b). Ulusal çevre koruma politikaları, Ü. B. Ögütveren (Ed.) *Çevre sorunları ve politikaları* (ss.112-129), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2554 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1524.
- Tuna, M. ve Yeşiltaş, M. (2013). Liderliğin etik boyutu: Etik liderliğin otel işletmelerindeki işgörenler tarafından algılanması, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 184-209.
- Tunçer, P. (2011). Örgütsel değişim ve liderlik, *Sayıştay Dergisi*, 80, 57-83.

- Turan, E. (2011). *Siyaset bilimine giriş (Birinci baskı)*, Palet Yayınları.
- Uğurluoğlu, Ö. ve Çelik, Y. (2009). Örgütlerde stratejik liderlik ve özellikleri, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(2), 121-156.
- Usta, A. (2011). Kuramdan uygulamaya kamu yönetiminde etik ve ahlâk, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 39-50.
- Uzun, Y. (2011). Kamu idarelerinde etik yönetim, *Sayıştay Dergisi*, 80, 33-56.
<http://www.sayistay.gov.tr/dergi/icerik/der80m2.pdf>
- Üste, B. (2011). *Siyaset bilimi (Birinci baskı)*, Beta Yayınları.
- Vural, B. A. ve Coşkun, G. (2007). Örgüt kültürü: İletişim, liderlik, motivasyon, bağlılık, performans açısından *değerlendirme (Birinci baskı)*, Nobel Yayın Dağıtım.
- Yaman, A. (2010). İç denetçinin yeni rolü; Etik liderlik, *Bilişim Dergisi*, 5, 9-16,
http://icden.meb.gov.tr/digeryaziler/5ic_denetcinin_yeni_rolu_etik_liderlik.pdf
- Yanık, O. (2018). Dönüştürücü liderlik, etik iklim, etik kültür ve yöneticiye güven arasındaki ilişkiler: Düzenleyici aracılı bir model çalışması, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (59), 1232-1244.
- Yeşil, S. (2013). Kültür ve kültürel farklılıklar: Liderlik açısından teorik bir değerlendirme, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 52-81.
- Yıldırım, A. (2010). *Etik liderlik ve örgütsel adalet ilişkisi üzerine bir uygulama [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Yılmaz, E. (2005). Etik ve liderlik. A.M. Sünbül (Ed.), *Öğretmenin dünyası*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları 10, Eğitim Dizisi-3. <http://www.eskisehir.gov.tr/sarici/ekitap/OgretmeninDunyasi.pdf>
- Zeren, H. E., Turan, A. ve Göktürk, İ. E. (2014). Türk kamu yönetiminde değişimin temeli: Etik kültürün oluşturulması ve etik liderlik, F. N. Genç (Ed.), *Kamu yönetiminde değişim: Kayfor XII Bildiriler Kitabı* (ss.451-464). Adnan Menderes Üniversitesi
- Zeytin, M. ve Kırloğlu, H. (2014, Eylül). Çevre yönetim sistemi ve yerel yönetimler, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 238-254.